Opatija sv. Krševana u Zadru

Taradi, Mateja

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:977367

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Repository / Repozitorij:

ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

OPATIJA SV. KRŠEVANA U ZADRU

Mateja Taradi

Mentorica: dr. sc. Ivana Tomas, docent

Zagreb, rujan 2020.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

Diplomski rad

OPATIJA SV. KRŠEVANA U ZADRU

The Abbey of St. Chrysogonus in Zadar

Mateja Taradi

SAŽETAK

Sv. Krševan u Zadru jedna je od najreprezentativnijih benediktinskih gradnji na istočnoj obali Jadrana. Osnovana je u 10. stoljeću, a njezina bogata povijest seže sve do 19. stoljeća kada je ukinuta pod francuskom upravom nakon čega se samostan postupno mijenja za potrebe liceja, gimnazije, konvikta te Narodnog muzeja. Rad donosi kulturno-povijesni kontekst opatije s naglaskom na oporuku zadarskog priora Andrije iz 918. godine u kojoj se po prvi puta spominje crkva i najstariju ispravu *Krševanskog kartulara* iz 986. godine gdje se sv. Krševan navodi kao benediktinski. Najveći naglasak stavljen je na analizu samostanskog sklopa koji nastaje tijekom zrelog srednjeg vijeka. Istaknuto je pitanje prve crkve i sklopa koji je nastao na ostacima emporija te se iz tog razloga samostan morao prilagoditi ranijoj infrastrukturi, a o postupnom formiranju prvotnog samostanskog sklopa svjedoče isprave iz 986. i 1036. godine u kojima je opisano povezivanje crkve i „starog klaustra“ u jedinstvenu cjelinu, odnosno širenje samostana na obližnji prostor vrta „pred crkvom sv. Tome“. Zbog nedostatka arheoloških istraživanja i graditeljskih ostataka zaključci o prvoj crkvi doneseni su na temelju njezine predromaničke i ranoromaničke skulpture od kojih se predromanička dijeli u dva kronološka razdoblja, a također su obrađena i tri ranoromanička iluminirana rukopisa koji su rađeni za ženski benediktinski samostan sv. Marije. Postojećoj trobrodnoj i troapsidalnoj bazilici koja je podignuta tijekom 12. i ranog 13. stoljeća posvećena je posebna pozornost, te je analizirana njezina arhitektura, arhitektonska plastika i zidno slikarstvo. Sjeverno od crkve nalazile su se samostanske zgrade s klaustrom. Ponajviše podataka o samostanu iz zrelog srednjeg vijeka posjedujemo o klaustru, od kojega su ostali očuvani dijelovi stupova s bazama i mramornim kapitelima i nalaze u lapidariju Narodnog muzeja.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 70 stranica, 42 reprodukcije. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Benediktinci, Sv. Krševan, Zadar, Srednji vijek, Arhitektura, Skulptura, Slikarstvo

Mentorica: dr. sc. Ivana Tomas, docent

Ocjenjivači: dr. sc. Predrag Marković, izvanredni profesor; dr. sc. Ana Marinković, docent

Datum prijave rada: 14.01.2020.

Datum predaje rada: 15.09.2020.

Datum obrane rada: 28.09.2020.

Ocjena: 4

Ja, Mateja Taradi, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Umjetnost antike i srednjeg vijeka diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Opatija sv. Krševana u Zadru rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 15.09.2020. *Mateja Taradi*

Sadržaj

UVOD 1
1. POVIJEST OPATIJE 4
1.1. Rani srednji vijek 4
1.2. Zreli srednji vijek 9
1.3. Kasni srednji vijek 12
1.4. Novi vijek 14
2. KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI NA CRKVI I SAMOSTANU 19
2.1. Intervencije od 1911. do 1914. godine 19
2.2. Intervencije u drugoj polovini 20. stoljeća 21
2.3. Intervencije u 21. stoljeću 22
3. SAMOSTANSKI SKLOP U SREDNJEM VIJEKU 24
3.1. Prvotni samostanski sklop 24
3.1.1. Predromanička skulptura 26
3.1.2. Ranoromanička skulptura 28
3.1.3 Ranoromanički rukopisi iz skriptorija sv. Krševana 29
3.2. Novi samostanski sklop u zrelom srednjem vijeku 33
3.2.1. Romanička crkva 33
3.2.1.1. Zidne slike 37
3.2.2. Samostan 40
ZAKLJUČAK 43
KRONOLOŠKE TABLICE 45
POPIS LITERATURE 48
POPIS SLIKOVNIH PRILOGA 52
POPIS TABLI 67

UVOD

Sv. Krševan u Zadru je jedna od najistaknutijih opatija na istočnojadranskom prostoru. Osnovana je u 10. stoljeću, a ukinuta je u 19. stoljeću za vrijeme francuske uprave. Od nekadašnjeg reprezentativnog samostanskog sklopa zadarskih benediktinaca dobro je očuvana romanička crkva, monumentalna trobrodna i troapsidalna bazilika, koja je podignuta tijekom 12. i ranog 13. stoljeća. Riječ je o jednom od najznamenitijih primjera benediktinskog graditeljstva na ovim prostorima, te se ubraja u red važnijih spomenika graditeljske baštine istočnog Jadrana. Povijesno-umjetnička vrijednost zadarskog samostana, a osobito romaničke crkve davno je prepoznata od strane stručnjaka. O opatiji sv. Krševana u Zadru pisao je veći broj domaćih i stranih autora, pri čemu treba naglasiti da je više djela vezano za njezinu bogatu povijest. Među njima treba istaknuti djelo *Zara cristiana,* koje je sastavio Carlo Federico Bianchi 1877. godine, a u kojemu nalazimo vrijedne podatke o povijesti opatije, ali i o romaničkoj crkvi.[1] Prvi cjelovitiji rad posvećen srednjovjekovnoj crkvi i samostanu napisao je Ćiril Metod Iveković, pod naslovom *Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru: hrvatska zadužbina iz X. stoljeća*, 1931. godine.[2] Njegova knjiga zapravo je i jedina monografija o tom vrijednom spomeniku naše baštine, a u njoj iznosi važna saznanja o romaničkoj crkvi nakon što je poduzeo opsežne konzervatorske i restauratorske radove u razdoblju od 1911. do 1914. godine. O zadarskoj opatiji pisao je i Ivan Ostojić u svojem monumentalnom djelu o benediktincima u Hrvatskoj izdanom 1964. godine,[3] a nekoliko godina kasnije objavljeni su i najstariji dokumenti o Sv. Krševanu u *Diplomatičkom zborniku Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*.[4] Posebnu pažnju zaslužuje i Zbornik koji je objavljen povodom 1000. obljetnice samostana sv. Krševana, gdje nalazimo najcjelovitiji pregled povijesnih i povijesno-umjetničkih spoznaja o opatiji.[5] Među njima potrebno je istaknuti radove Ivana Mustaća, Pavuše Vežića i Ive Petriciolija. I. Mustać u članku *Cartula traditionis ecclesie Beati Chrysogoni martiris iz 986. godine* donosi podrobnu interpretaciju najstarije poznate isprave iz

[1] Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana,* Sv.1., Zadar: Tipografia Woditzka, 1877., str. 298.
[2] Ćiril Metod Iveković, *Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru: hrvatska zadužbina iz X. stoljeća*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1931., str. 30.
[3] Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, Sv. 2, *Benediktinci u Dalmaciji*, Split: Benediktinski priorat - TKON, 1964., str. 37.
[4] *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 1, *Listine godina 743-1100,* (ur.) Marko Kostrenčić, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1967.
[5] *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990.

Krševanskog kartulara, a koja je važna za razumijevanje samostanskog sklopa u ranom srednjem vijeku.[6] Pavuša Vežić u svom radu naslovljenom *Opatija Sv. Krševana u Zadru razvoj prostorne cjeline,* prvi donosi prostorni razvoj samostanskog sklopa od njegova nastanka do ukinuća, pri čemu su od velike vrijednosti grafičke rekonstrukcije prostorne cjeline samostana tijekom srednjovjekovlja, kao i sagledavanje razvoja sklopa u ranom srednjem vijeku i njegova odnosa sa starijim, antičkim graditeljskim strukturama.[7] U radu Ive Petriciolia pod naslovom *Umjetnička baština Samostana Sv. Krševana do 16. stoljeća* iznesena je detaljna povijesno-umjetnička analiza srednjovjekovne arhitekture, skulpture i zidnog slikarstva crkve sv. Krševana.[8] Od novijih publikacija treba spomenuti seriju *Umjetnička baština zadarske nadbiskupije* gdje je prikazan pregled dosadašnjih saznanja o slikarstvu i kiparstvu na zadarskom prostoru, pa tako i o srednjovjekovnoj umjetničkoj baštini Sv. Krševana o kojoj su pisali Emil Hilje i Nikola Jakšić.[9] Također, potrebno je navesti članak Ivana Josipovića i Ivane Tomas iz 2017. godine u kojem su otvorili nove mogućnosti u interpretaciji prve crkve sv. Krševana, kao i one postojeće, romaničke.[10]

Diplomski rad je podijeljen u tri veće cjeline: *Povijest opatije*, *Konzervatorsko-restauratorski radovi na crkvi i samostanu*, te *Samostanski sklop u srednjem vijeku*. U prvoj cjelini je opisana povijest opatije od njezina osnutka u ranom srednjem vijeku pa sve do ukinuća u 19. stoljeću. Posebna pažnja bila je posvećena njezinoj povijesti tijekom ranog, zrelog i kasnog srednjega vijeka, a osobito najranijim dokumentima: oporuka zadarskog priora Andrije iz 918. godine i najstarijoj ispravi *Krševanskog kartulara* iz 986. godine. S ciljem sveobuhvatnijeg prikaza te značajne opatije nastojala se prikazati i njezina kasnija povijest od 16. do 19. stoljeća, ali i sudbina samostanskog sklopa nakon ukinuća opatije 1807. godine kada se taj prostor postepeno mijenja za

[6] Ivan Mustać, „Cartula traditionis ecclesie Beati Chrysogoni martiris iz 986. godine“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990., str. 21.

[7] Pavuša Vežić, „Opatija Sv. Krševana u Zadru razvoj prostorne cjeline“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990., str. 163.

[8] Ivo Petricioli, „Umjetnička baština Samostana Sv. Krševana do 16. stoljeća“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990., str. 197.

[9] Emil Hilje, Radoslav Tomić, *Slikarstvo*, Zadar: Zadarska nadbiskupija, 2006.; Nikola Jakšić, Emil Hilje, *Kiparstvo I: od IV. do XVI. stoljeća*, Zadar: Zadarska nadbiskupija, 2008.

[10] Ivan Josipović, Ivana Tomas, „The Abbey of St. Chrysogonus in Zadar - between Early Christian sculpture and the Romanesque architecture“, u: *Hortus artium medievalium : journal of the International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages*, 23/1 (2017.), str. 299-308.

potrebe liceja, gimnazije, konvikta, te naposljetku Narodnog muzeja.[11] Druga cjelina opisuje konzervatorsko-restauratorske radove na crkvi i samostanu - od prvih većih radova koje je vodio Ćiril Metod Iveković između 1911. i 1914. godine, potom onih nakon Drugog svjetskog rata koje su dovele do devastacije sklopa, do važnijih intervencija u 21. stoljeću. Treća, najopsežnija cjelina, bavi se srednjovjekovnim samostanskim sklopom, pri čemu je naglasak stavljen na interpretaciju prvotnog sklopa u ranom srednjem vijeku, te na novi sklop koji se gradi u zrelom srednjem vijeku kada nastaje i romanička crkva. U okviru prvog samostanskog sklopa posebno je obrađena predromanička i ranoromanička skulptura koja je pripadala prvoj crkvi, te ranoromanički rukopisi koji su nastali u skriptoriju sv. Krševana, a rađeni su za obližnji ženski benediktinski samostan sv. Marije. U poglavlju posvećenom novom samostanskom sklopu koji nastaje u zrelom srednjem vijeku, analizirana je arhitektura, arhitektonska plastika, te zidne slike romaničke crkve, a pozornost je bila usmjerena i na analizu samostana, i to u prvom redu njegova klaustra.

[11] Vidi u: Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, Sv. 1, *Opći povijesno-kulturni osvrt*, Split: Benediktinski priorat - TKON, 1963., str. 59.; Šime Batović, „O mogućem muzeju Samostana Sv. Krševana“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990., str. 242.

1. POVIJEST OPATIJE

Sv. Krševan u Zadru je najistaknutija i najuglednija benediktinska opatija u Hrvatskoj. Osnovana je u 10. stoljeću, a opstala je sve do početka 19. stoljeća kada je ukinuta u doba francuske uprave. Opat Sv. Krševana uživao je veliki ugled, a bio je po položaju odmah nakon zadarskoga (nad)biskupa. Opatija je imala i brojne posjede koji su se uglavnom nalazili na sučelnom arhipelagu, ali i na kopnenom pojasu oko grada. Također, bila je matica svih muških cenobija u okolici Zadra, a izgledno je da je imala i udjela pri osnivanju redovničkih kuća od Raba do Šibenika.[12] Utjecala je i na samostane nakon njihovog osnivanja jer im je davala svoje redovnike za opate, a bilo je i slučajeva kada je njihove rezignirane opate primala među članove svoje zajednice. Osim Sv. Krševana, na zadarskom prostoru postojale su još dvije neovisne muške opatije - Sv. Mihajlo na otoku Ugljanu i Sv. Kuzma i Damjan na susjednom otoku Pašmanu.[13] U Zadru je Sv. Krševan bio jedini muški benediktinski samostan, dok su svi ostali bili ženski: Sv. Marija, Sv. Nikola i Sv. Dimitrije za plemkinje, te sv. Katarina za pučanke.[14] U osnivanju tih gradskih samostana benediktinki važnu ulogu su odigrali i redovnici iz Sv. Krševana.[15] Iako se radilo o najistaknutijoj opatiji na ovim prostorima, nikada nije imala veliki broj redovnika. Pretpostavlja se da je u samostanu boravilo desetak redovnika u 13. stoljeću, sedamnaest početkom 14. stoljeća, dok je krajem istoga bilo pet ili šest redovnika, a taj je broj otprilike ostao isti i tijekom 15. i 16. stoljeća.[16] Kasnije se njihov broj smanjivao pa ih je u 17. stoljeću bilo četiri ili pet, a u 18. stoljeću tek dva ili tri.[17] Neposredno prije ukinuća opatije ondje je živio samo jedan redovnik.[18]

1.1. Rani srednji vijek

U razdoblju ranoga srednjega vijeka dogodio se prijenos moći sv. Krševana u Zadar, ali i osnutak crkve posvećene tom istaknutom ranokršćanskom svetcu koja je izrasla u najznamenitiju opatiju na ovim prostorima. O dolasku moći sv. Krševana u Zadar postoji više predaja. Prema

[12] Ivan Ostojić (1964.), str. 37.
[13] Ivan Ostojić (1964.), str. 37.
[14] Ivan Ostojić (1964.), str. 37.
[15] Ivan Ostojić (1964.), str. 38.
[16] Ivan Ostojić (1964.), str. 51.
[17] Ivan Ostojić (1964.), str. 51.
[18] Ivan Ostojić (1964.), str. 51.

najstarijoj, njegove je relikvije iz Akvileje dao prenijeti akvilejski patrijarh Maksim godine 649.[19] Druga, manje poznata, spominje zadarskog biskupa Donata koji je moći donio iz Akvileje u Zadar 805. godine.[20] I konačno, najpoznatija je ona koju je iz nekog starijeg kodeksa prepisao Zoilo, sin Ivanov, redovnik iz Sv. Krševana, krajem 15. stoljeća. Po svemu sudeći, taj izgubljeni raniji zapis kojim se služio Zoilo potjecao je iz 12. ili 13. stoljeća i nije bio cjelovito očuvan pa ga je redovnik navodno prilično nadopunio.[21] Rukopis sadrži tekst o smrti i prijenosu tijela sv. Krševana.[22] Pretpostavlja se da je sv. Krševan živio i bio mučen u doba cara Dioklecijana. Riječ je o glasovitom akvilejskom mučeniku koji je u *Passio Anastasiae* označen kao *vir christianissimus* i koji je zbog propovijedanja evanđelja bačen u tamnicu, a iz koje je hrabrio mučenicu Anastaziju pismima.[23] Pred carskim sudom u Akvileji gdje je priveden iz Rima, odbio je Dioklecijanovu ponudu visokih časti perfekta i konzula jer se nije htio odreći kršćanstva, pa mu je zbog toga odrubljena glava, a tijelo bačeno u more. To je tijelo pronašao i sahranio u svojoj kući sv. Zoilo, zajedno s glavom koja se čudesno spojila s tijelom.[24] Kasnoantički *Passio Anastasiae* jedan je od najvažnijih tekstova o kultu sv. Krševana. Ondje se, uz Krševana spominje više glasovitih mučenika i mučenica koji su bili pogubljeni u vrijeme Dioklecijanovih progona, a radi se o rimskoj udovici Anastaziji kojoj je Krševan bio učitelj, potom o trima sestrama Agapi, Kioniji i Ireni iz Soluna, te Teodotu iz Niceje.[25] Sv. Krševan prikazuje se kao mučenik, redovnik ili vitez, najčešće na konju u vojničkoj odori s kopljem i zastavom jer je prema predaji bio rimski vojnik.[26] U razdoblju od 6. do 12. stoljeća njegov se prikaz razvijao od lika tipičnog mučenika (stojeća figura muškarca srednjih godina s bradom i odjeven u togu), kako ga opisuje najranija ravenatska kršćanska ikonologija, do mladolikog mučenika odjevenog u bizantsku patricijsku odjeću s križem u ruci.[27]

Prvi, pak, spomen crkve sv. Krševana nalazimo u oporuci zadarskoga priora Andrije, a za koju se općenito smatra da je nastala 918. godine.[28] U njoj se navodi da je crkvi ostavio vinograde i zemlju

[19] Više o tome vidi u: Zvjezdan Strika, „Translatio beati Chrysogoni martyris kao narativno vrelo rane hrvatske prošlosti“, u: Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru 51 (2009.), str. 5.
[20] Zvjezdan Strika (2009.), str. 5.
[21] Zvjezdan Strika (2009.), str. 6.
[22] Zvjezdan Strika (2009.), str. 7.
[23] Miroslav Granić, „O kultu Sv. Krševana zadarskog zaštitnika“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990., str. 36.
[24] Miroslav Granić (1990.), str. 37.
[25] Više o tome vidi u: Trpimir Vedriš, „Changes in the iconography of St Chrysogonus as a reflection of cultural, social and political changes in medieval Zadar“, u: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages. Image of the Town in the Narrative Sources: Reality and/or Fiction?*, (ur.) Irena Benyovsky Latin, Zrinka Pešorda Vardić, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017., str. 180-181.
[26] Miroslav Granić (1990.), str. 38.
[27] Trpimir Vedriš (2017.), str. 183.
[28] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 299.

u Diklu, te slugu, sluškinju, sto ovaca i neka platna.[29] Pretpostavlja se da je u tom razdoblju do crkve bio i samostan jer se u oporuci između deset svjedoka nalazi i potpis opata Odolberta, i to na prvom mjestu nakon zadarskoga biskupa: *Palam his testibus: sigillum manus Formini, sanetissimi episcopi, Odolberti abbatis, Petri diaconi, commissori (!) fide huius descriptionis, sigillum manus Prestantii tribuuni, Constantino tribuni, Vitalis tribuni, Gregorii tribuni, Dabro tribuni, Anastasius tribunus, Paulo tribuno*.[30] Stoga se čini da je Odolbert tada bio na čelu opatije, kao i to da je najvjerojatnije bio franačkoga podrijetla.[31] Spomenuta oporuka je važna jer svjedoči i o ranoj povezanosti Sv. Krševana sa zadarskom vladajućom „dinastijom" Madijevaca. Tijekom 10. i 11. stoljeća gradska elita bila je bitna za osnivanje prvih benediktinskih samostana, a sudjelovali su i u njihovom obnavljanju te su im dodjeljivali privilegije.[32] Muški i ženski članovi iz obitelji Madijevaca zaslužni su za organizaciju benediktinaca i benediktinki u Zadru, a iz te obitelji potekli su prvi opati i opatice u obnovljenim ili novoosnovanim samostanima.[33] S tim u vezi potrebno je navesti i ključnu ispravu za Sv. Krševana u kojoj je prvi put zabilježen kao benediktinski, ali i iz koje je evidentna njegova vezanost s Madijevcima. Riječ je najstarijem dokumentu koji se nalazio u *Krševanskom Kartularu,* kojega je ispisao nepoznati pisar krajem 12. ili početkom 13. stoljeća.[34] Ta najstarija isprava *Kartulara* pod rednim brojem 15, datirana je 19. prosinca 986. godine.[35] Istovremeno je i *magna carta* opatije na koju se veže svih 25 dokumenta *Kartulara* iz kojih saznajemo o povijesti Sv. Krševana, ali i općenito o benediktincima u Zadru.[36] Spomenuta isprava zapravo je odraz povijesti opatije do 12. stoljeća, a njezin je temelj primopredaja crkve sv. Krševana *cum pertinentis* benediktincima u Zadru i to u vlasništvo *sine contradictione ullius*.[37] Namjera je bila da se samostan uredi prema strogim pravilima sv. Benedikta i na njegovo čelo postavi opat Madije, koji je kao redovnik došao iz znamenite talijanske opatije Monte Cassino.[38] Pretpostavlja se da je bio iz Zadra i da se zato u dokumentu naziva *monachus noster,* te da je vjerojatno jedan od baštinika Madijevaca.[39] Benediktinski redovnik Madije postao je *ordinator et possesor ecclesiae* kao i dobara koja joj pripadaju, a nakon njegove

[29] Ivan Mustać (1990.), str. 28.
[30] *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, 1967., str. 27-28.
[31] Ivan Ostojić (1964.), str. 39.
[32] Više o tome vidi u: Sandra Begonja, *Uloga gradskog plemstva u urbanom razvoju Zadra u vrijeme Ludovika I. Anžuvinca (1358. – 1382.)*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017. str. 27.
[33] Vidi u: Lujo Margetić, „O kartularu samostana sv. Krševana u Zadru", u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 37 (1995.), str. 158.
[34] Lujo Margetić (1995.), str. 158.
[35] Ivan Mustać (1990.), str. 21.
[36] Ivan Mustać (1990.), str. 22.
[37] Ivan Mustać (1990.), str. 23.
[38] Ivan Ostojić (1964.), str. 41.
[39] Ivan Mustać (1990.), str. 25-26.

smrti crkva s imovinom trebala je pripasti samostanskim starješinama *qui venturi sunt secundum monasticum ordinem*.[40] Primopredaju crkve izvršio je istoimeni Madije (I.), zadarski prior i prokonzul Dalmacije, uz privolu ženskih i muških nasljednika pokojnih fundatora Fuskula i ranije spomenutog priora Andrije, te uz pristanak građanstva.[41] Prior Madije (I.) bio je na čelu nasljednika fundatora crkve koji su se odrekli prava nad njom, odnosno prema ondašnjim običajima izvršili su promjenu pokore pa je crkva došla pod upravu jednog od članova reda.[42] Madije (I.) je u koroboraciji još jednom istaknuo da je tu odluku donio uz pristanak svih građana, kao i to da na temelju te isprave samostan ima povlasticu braniti svoja prava nad imanjem crkve pred kraljem, knezom i sucem, tj. pred onima koji su na vlasti, kako ne bi bio zakinut za zakonito stečene posjede.[43] Također, navodi oštre sankcije za sve one koji učine nešto protivno tih odredbi, a utvrdio je i materijalnu kaznu od 20 libara zlata, i to bez prava priziva.[44] Stariji istraživači su uglavnom mislili da se radi o obnavljanju samostana nestalog zbog nemara ili da je riječ o osnivanju samostana, dok I. Mustać smatra da se najvjerojatnije radilo o dva samostana.[45] Prema tom autoru isprava se poziva na tradiciju za postojanje prvog samostana koji je bio na mjestu gdje se tada podigla crkva i zbog nemara ugasnu, dok je drugi samostan, *antiqua claustra*, bio sa sjeverne strane crkve te se povezuje s njom u jedinstvenu cjelinu 986. godine, i to prema pravilima sv. Benedikta.[46] Spomenuti, pak, prior Madije (I.) prvi je poznati član obitelji Madijevaca, a ujedno je i prvi zadarski prior koji je nosio titulu prokonzula.[47] Pretpostavlja se da ga je naslijedio nećak Madije (II.), u čije su se vrijeme Madijevci rodbinski povezali s hrvatskom kraljevskom kućom Trpimirovića.[48] Kako bi ojačali svoj društveni položaj Madijevci su svoje članove postavljali na visoke crkvene funkcije, osobito tijekom 11. stoljeća, pa je tako Prestancije, brat priora Madija (II.), postao biskupom.[49] Vodeći položaj u zajednici osigurala im je podrška šireg obiteljskog kruga, pa su zato i obnašali najviše funkcije od crkvenih do političkih.[50] Bili su i ekonomski

[40] Ivan Mustać (1990.), str. 28.
[41] Ivan Mustać (1990.), str. 23.
[42] Ivan Mustać (1990.), str. 27.
[43] Ivan Mustać (1990.), str. 26.
[44] Ivan Mustać (1990.), str. 26.
[45] Ivan Mustać (1990.), str. 23.
[46] Ivan Mustać (1990.), str. 23-24.; Zrinka Nikolić, „Madijevci: primjer obitelji dalmatinske gradske elite u desetom i jedanaestom stoljeću“, u: Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 23, (ur.) Tomislav Raukar, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2005., str. 3.
[47] Zrinka Nikolić (2005.), str. 3.
[48] Zrinka Nikolić (2005.), str. 3-4.
[49] Ivan Ostojić (1964.), str. 39.; Sandra Begonja (2017.), str. 53.
[50] Zrinka Nikolić (2005.), str. 22.

uspješni, a glavni izvor njihova bogatstva bili su vinogradi i pašnjaci. Tako su i opatiji sv. Krševana darovali dio zemlje na otoku Pašmanu.[51]

Zadarska opatija, kao uostalom i svi benediktinski samostani morala je imati posjede koji su joj osiguravali regularno funkcioniranje, tj. uzdržavanje redovnika, održavanje crkve i samostana, a nadoknađivali su i razne obveze koje je imala prema gradskoj vlasti i (nad)biskupu. Samostanski posjed Sv. Krševana bio je vrlo bogat, a prostirao se na kopnenom pojasu oko grada i na sučelnom otočnom arhipelagu. Ponajviše zemljišnih posjeda stekao je na tri glavne lokacije: Obrovcu, Brda i Suhovare što saznajemo iz *Kartulara*.[52] Zadužbine su se većinom nalazile po otocima od Mauna do Vrgade, a na kopnu od Nina do granica posjeda biogradske opatije sv. Ivana Evanđelista. Krajnje točke tog posjeda bile su udaljene i do 80 kilometara, a uz zemljišta, kuće, maslinike i vinograde opatija je imala i privilegije u oblasti ribarenja.[53] Upravo se na Sv. Krševana i odnosi najstarija povelja i privilegij za ribarenje u Dalmaciji, a datira se u 995. godinu.[54] Zadarski plemići su iste godine opatiji ustupili i četvrtinu ulova na otoku Maunu, te u uvali Telašćici na Dugom otoku.[55] Krajem 11. stoljeća Sv. Krševan je dobio i dva lovišta riba na otoku Vrgadi, a s vremenom i pravo na osminu lokarada koje su bile ulovljene u zadarskom akvatoriju.[56] Također, na dar je dobio više crkava i kapela. Tako je Sv. Krševana u Obrovcu dobio od Jelenice, sestre bana Godimira, potom Sv. Nikolu u Zadru i Sv. Petra u Diklu od bana Stjepana, Sv. Ivana na Dugom otoku od Grubine, te Sv. Mihovila na otoku Pašmanu od Madija, gradskoga priora.[57] Na traženje opata Tranza i uz blagoslov dvojice biskupa Andrije i Grgura, Zadrani su opatiji ustupili i vrt ispred crkve sv. Tome 1036. godine.[58] Čini se da je ta odluka, donesena po savjetu i voljom svih građana, imala za cilj da se dokaže da u Zadru postoji jedinstvena gradska organizacija.[59] Opatija je uživala povlastice sve do početka 12. stoljeća, a jedna od njih bila je i darovnica hrvatskoga kralja Mihajla Krešimira II. koji joj je potvrdio posjed u Diklu sredinom 10. stoljeća.[60]

[51] Zrinka Nikolić (2005.), str. 21.
[52] Vidi u: Pavo Živković, „Posjedi i prihodi Samostana Svetog Krševana u Zadru od osnivanja do konca XV. stoljeća“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990., str. 110.
[53] Pavo Živković (1990.), str. 111.
[54] Pavo Živković (1990.), str. 115.
[55] Pavo Živković (1990.), str. 115.
[56] Ivan Ostojić (1964.), str. 42.
[57] Ivan Ostojić (1964.), str. 42-44.
[58] Pavo Živković (1990.), str. 112.
[59] Maren M. Freidenberg, „Samostan sv. Krševana i Zadar u X. – XIV. stoljeću“, u: *Radovi Zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 27-28 (1981.), str. 38.
[60] Pavo Živković (1990.), str. 111.

1.2. Zreli srednji vijek

Početak zreloga srednjega vijeka obilježila je Grgurovska reforma (1046.-1124.), usmjerena moralnoj i duhovnoj obnovi Crkve što se odrazilo i na istočnojadranski prostor, i to poglavito na benediktinske samostane, a time i na zadarsku opatiju sv. Krševana. Dolaskom Lovre na nadbiskupsku stolicu u Split, te Ivana na biskupsku u Trogir mogli su se vidjeti prvi rezultati reforme na istočnom Jadranu.[61] Obojica prelata dolaze iz osorske opatije sv. Petra, koja je bila jedno od ranijih žarišta crkvene reforme na toj strani Jadrana. Osorski redovnici pripadali su kamaldoljanskom ogranku, a osnovao ga je sv. Romuald 1027. godine.[62] Uz Lovru i Ivana, nositelj reforme u Dalmaciji bio je i opat Majnard iz Pompose, carske opatije u kojoj je boravio i sv. Romuald, a kojega je papa Nikola II. poslao na Splitski crkveni sabor.[63] Tim koncilom je i predsjedao papinski legat Majnard, s ciljem izbora splitskog metropolita, a održan je u proljeće 1060. godine.[64] U vrijeme Majnardovog boravka u Dalmaciji osnovan je veći broj benediktinskih samostana. S tim u vezi treba istaknuti i arhitektonska obilježja tih benediktinskih crkava, napose njihovu trobrodnost i troapsidalnost koja će postati uobičajena za benediktinsku arhitekturu istočnojadranskoga prostora tijekom zrelog srednjega vijeka.[65] Smatra se da je upravo po Majnardovom savjetu hrvatski vladar Petar Krešimir IV. dao privilegije novoosnovanoj opatiji sv. Ivana Evanđelista u obližnjem kraljevskom Biogradu, odnosno oslobodio ju je plaćanja svih poreza te joj je dao pravo sudbene vlasti.[66] Petar Krešimir IV. bio je značajan promicatelj crkvene reforme na ovim prostorima, a iza sebe je ostavio barem dvadesetak zapisa o darivanju raznih posjeda i to u prvom redu benediktinskim samostanima.[67] Taj istaknuti hrvatski vladar važan je i za Sv. Krševana, jer je opatiji potvrdio ranije posjede u Diklu 1062. godine.[68] Sv. Krševanu je darovao i otok Maun, a u darovnici je zapisano i ime ondašnjega opata Petra. U toj ispravi iz 1069. godine piše da opatiji poklanja „naš vlastiti otok, koji se nalazi u našem dalmatinskom moru, a naziva se Maun“, pa tako postaje prvim hrvatskim kraljem koji Jadransko more naziva „našim“.[69]

[61] Više o tome vidi u: Miljenko Jurković, „Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu“, u: Starohrvatska prosvjeta 20 (1992.), str. 196.
[62] Miljenko Jurković (1992.), str. 196.
[63] Miljenko Jurković (1992.), str. 196.
[64] Vidi u: Hrvoje Gabrić, *Crkvene reforme 11. stoljeća i njihov utjecaj na našem području*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018., str. 65.
[65] Miljenko Jurković (1992.), str. 197.
[66] Igor Fisković, *Reljef kralja Petra Krešimira IV*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2002., str. 164.
[67] Igor Fisković (2002.), str. 177.
[68] Pavo Živković (1990.), str. 112.
[69] Miroslav Granić (1990.), str. 39.

Maun poklanja u znak zahvalnosti jer mu je „svemogući Bog na kopnu i na moru proširio kraljevstvo“.[70]

Tijekom 12. stoljeća u Zadru se izmjenjuje vrhovništvo hrvatsko-ugarske dinastije Arpadović i Venecije. Natpis na zvoniku ženskog benediktinskog samostana sv. Marije svjedoči o dolasku ugarskoga kralja Kolomana Arpadovića u Zadar 1105. godine, a imao je vlast do 1115. godine, nakon čega grad prelazi u ruke Venecije.[71] Krajem 12. stoljeća Zadrani ponovno priznaju vlast ugarsko-hrvatskog kralja Bele III. do 1202. godine kada dolaze Mlečani i vladaju njime sve do 1358. godine.[72] Znatnije promjene se događaju i na crkvenom planu jer je Zadarska crkva nakon više stoljeća bila izuzeta iz Splitske metropolije i podvrgnuta patrijarhu u Gradu godine 1154.[73] U 12. stoljeću je izgrađena i postojeća crkva sv. Krševana, reprezentativna trobrodna bazilika koja predstavlja najznačajniji primjer benediktinskog graditeljstva na ovim prostorima u doba romanike. Vrijedan podatak o njezinoj posveti donosi C. F. Bianchi koji navodi da je tu znamenitu crkvu posvetio zadarski nadbiskup Lampridije, 4. svibnja 1175. godine.[74] Zaključak o njezinoj posveti Bianchi donosi na osnovu natpisa koji se nalazio na luku iznad glavne apside crkve.[75] No, taj natpis nije očuvan jer je uništen u 18. stoljeću. Crkva, međutim, tada nije bila dovršena, a gradnja samostana smještenoga sa njezine sjeverne strane nastavila se i tijekom idućega stoljeća.[76] U 12. stoljeću je Rimska kurija dala i pontifikalne povlastice predstojniku zadarske opatije, koji je bio jedan od prvih mitronosnih opata na istočnoj obali Jadrana.[77] To je značilo da opat uz pastirski štap ima i mitru, prsten i sandale, poput (nad)biskupa, i to prilikom svih važnijih blagdana, a mogao je i posvećivati oltare u svim crkvama koje su mu pripadale. Krajem tog stoljeća sv. Krševan je proglašen i svetcem zaštitnikom grada Zadra. Nestanak hrvatskih kraljeva uzrokovao je prestanak većeg darivanja nekretninama, pa su se opatiji u svim kasnijim ispravama uglavnom potvrđivali raniji posjedi i privilegije.[78] Jedna od takvih isprava je i ona pape Celestina III. u kojoj je opatiji potvrđeno devet crkava 1195. godine: Sv. Petar *de Diculo (sancti Martini Diculi)*, Sv. Jakov, Sv. Martin *(sancti Martini ante portam civitatis)*, Sv. Mihovil *de Bravzo (sancti Michaelis Brantii)*, Sv. Juraj *de Caminani (sancti Gregorii in Camechani)*, Sv. Ivan *de Tilago (sanctorum Johannis et*

[70] Vidi u: Grga Novak, „Devetstota godišnjica Krešimirove povelje“, u: *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 16-17 (1969.), str. 5.
[71] Grga Novak (1969.), str. 30.
[72] Grga Novak (1969.), str. 30.
[73] Sandra Begonja, (2017.), str. 64.
[74] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 305.
[75] Ivo Petricioli (1990.), str. 202.
[76] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 305.
[77] Ivan Ostojić (1964.), str. 46.
[78] Ivan Ostojić (1964.), str. 45.

Victoris Tilagi), Sv. Kuzma i Damjan *de Berbino (sancti Damiani Berbinei)*, Sv. Mihovil *de Pusimano (sancti Michaelis Piscimani)* i Sv. Lovre *de Locorano (sancti Laurentii Lucorani).*[79]

Godine 1202. po nalogu Venecije Križari su razrušili Zadar, a među brojnim oštećenim zdanjima bila je i crkva sv. Krševana. Godinu dana prije rušenja Zadra šestorica viteza je potpisalo ugovor da će prevesti Križare od Venecije do Egipta, a Venecija je trebala pripremiti oveću flotu za 35 000 križara.[80] Mlečani su ispunili svoj dio ugovora, no dio francuskih križara krenuo je samostalno prema Siriji i Palestini što je značilo da je ranije dogovoren broj ljudi manji, a to je uvelike utjecalo i na prvotno planirani utrošak financijska sredstva u iznosu od 94 000 srebrnih maraka jer se on sada umanjio za čak 34 000.[81] Enrico Dandolo, istaknuti venecijanski dužd, predložio je odgodu plaćanja Križarima uz uvjet da mu pomognu osvojiti Zadar. Na taj način spriječena je sramota Križara zbog neuspjelog pohoda, ali i financijske poteškoće u kojoj se našla Venecija.[82] Križari su pristali na Dandolov prijedlog, unatoč pismu Inocenta III. u kojem papa strogo zabranjuje napad na taj kršćanski grad.[83] U studenome su Križari i Mlečani osvojili zadarsku luku, a u gradu su boravili četiri mjeseca.[84] Međusobno su podijelili osvojeni Zadar na način da su luka i njezina okolica bili pod Venecijom, dok je križarima pripao ostali dio grada. Godine 1203. napuštaju Zadar, a pri odlasku su ga prilično opustošili i razorili.[85] Nakon tog događaja Sv. Krševan je ostao bez opata pa je na čelo opatije postavljen svećenik Luka koji se nije htio zarediti, iako su ga redovnici nagovarali na to.[86] Dvije godine kasnije papa Inocent III. uzeo je opatiju pod svoju zaštitu, te joj je potvrdio istih onih devet crkava koje je ranije potvrdio papa Celestin III.[87] Godine 1233. bilježimo da se papa Grgur IX. potužio zadarskom nadbiskupu na pad redovničke discipline u Sv. Krševanu, pa je nadbiskupu naredio da to ispravi.[88] Prema vizitaciji gradeškog patrijarha iz 1306. godine saznajemo o loše vođenim financijama opatije, koja je zato morala prodati posjed na otoku Maunu kako bi podmirila svoja dugovanja.[89]

[79] Ivan Ostojić (1964.), str. 44.; Pavo Živković (1990.), str. 120.
[80] Ivan Božilov, „Zadar i Četvrti križarski rat“, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 51 (2009.), str. 56.
[81] Vidi u: Tea Sirotić, *Osvajanje Zadra u Četvrtom križarskom ratu*, završni rad, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2015., str. 6.
[82] Tea Sirotić (2015.), str. 6.
[83] Tea Sirotić (2015.), str. 5.
[84] Ivan Božilov (2009.), str. 58.
[85] Tea Sirotić (2015.), str. 9.
[86] Ivan Ostojić (1964.), str. 44.
[87] Ivan Ostojić (1964.), str. 44.
[88] Ivan Ostojić (1964.), str. 48.
[89] Ivan Ostojić (1964.), str. 48.

1.3. Kasni srednji vijek

Već od 10. stoljeća sklapale su se bračne veze između zadarskog i hrvatskog plemstva, pa se time širio utjecaj komune što je zadarskim plemićima omogućilo povezivanje s jednom od najutjecajnijih hrvatskih obitelji u razdoblju od kraja 13. do prve polovine 14. stoljeća - Šubićima.[90] U to doba događa se i jedna od bitnijih političkih promjena u Zadru jer je Venecija na mjesto gradskog kneza i njegovih savjetnika postavila svoje ljude.[91] Godine 1301. na ugarsko-hrvatsko prijestolje dolazi dinastija Anjou, tj. Anžuvinci koji su provođenjem reformi i jačanjem kraljevskih prava željeli stvoriti snažno centraliziranu vladavinu.[92] U doba važnog anžuvinskog vladara Ludovika I. Velikog (1342.-1382.) nastojalo se Zadar uključiti u okrilje tog kraljevstva.[93] Stoga je došlo do više vojnih pohoda na grad koji je nakraju i osvojen, a 18. veljače 1358. godine s Venecijom je potpisao i Zadarski mir u franjevačkom samostanu.[94] Neki od uvjeta tog mira bili su mletačko odricanje prava i zahtjeva na Dalmaciju, potom predaja Dalmacije kralju, kao i duždevo odricanje naslova *dux Dalmatiae et Croatiae*, dok je Ludovik I. trebao Veneciji vratiti sve osvojene zemlje u trevižanskoj i cenedskoj marci te Istri.[95] Rok za ispunjenje tih uvjeta bio je dvadeset i dva dana. Godinu dana kasnije saznajemo da je gradsko vijeće donijelo odluku da svaki Zadranin na dan pobjede nad Venecijom Sv. Krševanu daruje po jednu svijeću od pola libra težine.[96] Vrijeme vladavine Ludovika I. jedno je od najplodnijih razdoblja u povijesti Zadra koji tada postaje ključno središte na istočnojadranskom prostoru.[97] U to vrijeme dolazi i do promjena u političkoj upravi, jer knez koji je bio na čelu komune i istovremeno predstavnik kralja nije sudjelovao u unutrašnjoj politici komune.[98] Njezinu politiku krojilo je Malo vijeće, a postojalo je i Veliko vijeće koje je biralo trojicu rektora s istim ovlastima koje je imao i knez. U drugoj polovini 14. stoljeća Zadar bilježi veliki ekonomski i gospodarski procvat jer je postao sjecištem bitnijih trgovačkih puteva.[99]

Tijekom kasnog 14. i ranog 15. stoljeća nalazimo i više vijesti o opatiji sv. Krševana, pa tako saznajemo o domaćim i stranim majstorima koji su ondje djelovali. Među njima spominje se klesar

[90] Sandra Begonja (2017.), str. 57.
[91] Sandra Begonja (2017.), str. 64.
[92] Sandra Begonja (2017.), str. 76.
[93] Sandra Begonja (2017.), str. 77.
[94] Sandra Begonja (2017.), str. 78.
[95] Nada Klaić, Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, 1976., str. 322.
[96] Ivan Ostojić (1964.), str. 46.
[97] Sandra Begonja (2017.), str. 78.
[98] Sandra Begonja (2017.), str. 80.
[99] Sandra Begonja (2017.), str. 82.

Maroje, sin Nikole iz Dubrovnika, kojega isplaćuje njegov poslodavac važniji klesar i graditelj Pavao iz Sulmone 4. siječnja 1389. godine, i to u iznosu od 72 libara kao dio naknade za rad na samostanu u trajanju od četiri mjeseca i šest dana.[100] O boravku Pavla Venuncijevog iz Sulmone na istočnoj obali Jadrana poznato je relativno malo podataka. Na temelju sačuvanih ugovora smatra se da je podjednako radio kao graditelji i kao kipar, a od njegovih radova dobro je sačuvana apsida crkve sv. Mihovila u Zadru te pročelje zborne crkve sv. Marije u Starom Gradu na otoku Pagu, dok je nadgrobni spomenik nadbiskupa Nikole Matafara iz zadarske katedrale (sada u Narodnom muzeju) tek djelomično očuvan.[101] Pripisuje mu se i ulomak reljefa s prikazom sv. Ane i Bogorodice u crkvi sv. Krševana, a koji je pronađen prilikom uklanjanja glavnog oltara 1629. godine.[102] I venecijanski slikar Menegelo Ivanov de Canali navodi se da je sklopio ugovor s Nikolom Mihovilovim, trgovcem sukna, 3. veljače 1400. godine, a u kojem se obvezao da će oslikati poliptih za glavni oltar u Sv. Krševanu po uzoru na onaj u katedrali.[103] Tim je ugovorom određena cijena od 700 libara, a iz oporuke Nikole Mihovilovog saznaje se da je trebala biti napravljena slika Bogorodice s Djetetom i svecima te da se podno njezinih nogu trebao nalaziti upravo Nikolin lik.[104] Osim poliptiha na glavnom oltaru u crkvi, de Canali je trebao izraditi još dvije pale za oltar sv. Ivana i za oltar sv. Nikole pod stubištem u klaustru.[105] Na temelju brojnih slikarskih narudžbi, imovine te pomoćnika može se zaključiti da je Menegelo Ivanov bio istaknutiji i ugledniji kasnogotički slikar u Zadru.[106] Tom slikaru venecijanskog podrijetla koji je dugi niz godina djelovao u Zadru i njegovoj okolici, pripisuje se jedno od važnijih kasnogotičkih slikarskih ostvarenja - raspelo u benediktinskoj crkvi sv. Kuzme i Damjana na brdu Ćokovac, ponad Tkona, na otoku Pašmanu.[107] U prvoj polovini 15. stoljeća dolazi i do pojačanog interesa za obrazovanje, umjetnost i redovničku disciplinu pa je opatija doživjela stanoviti kulturni procvat. Jedan od zaslužnijih opata za to bio je Petar Kršavić, uvaženi zadarski sin, koji dolazi na čelo Sv. Krševana 1420. godine.[108] No, već tri godine kasnije odlučeno je da njezin opat mora biti iz Venecije. Premda je u takvim uvjetima opat Sv. Krševana izgubio politički utjecaj koji je imao u doba gradske autonomije, opatija je i dalje ostala najuglednija na prostoru sjeverne Dalmacije.[109] Dana 17. svibnja 1439. godine saznajemo da je Petar Kršavić sklopio ugovor s klesarima Markom pok.

[100] Ivo Petricioli (1990.), str. 209.; Emil Hilje, *Zadarski kipar i graditelj Pavao Vanuncijev iz Sulmone*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016., str. 11.
[101] Vidi više o tim radovima u: Emil Hilje (2016.), str. 17.
[102] Emil Hilje (2016.), str. 31.
[103] Ivo Petricioli (1990.), str. 209.
[104] Emil Hilje, *Gotičko slikarstvo u Zadru*, Zagreb: Matica hrvatska, 1999., str. 53-54.
[105] Emil Hilje (1999.), str. 56.
[106] Emil Hilje (1999.), str. 56.
[107] Emil Hilje (1999.), str. 59.
[108] Ivan Ostojić (1964.), str. 49.
[109] Ivan Ostojić (1964.), str. 48.

Petra iz južnotalijanske regije Apulije i Ivanom Lanzilagi da isklešu stupove za gornji dio klaustra, kao i to da je protomajstor Toma Ostojin trebao napraviti novi crijep za crkvu.[110] Godine 1447. umire Kršavić, a neposredno nakon njegove smrti uspostavljena je komendatarna uprava nad samostanom. Tu odluku donio je papa Nikola V. u buli izdanoj 30. prosinca te godine.[111]

1.4. Novi vijek

Sredinom 15. stoljeća započinje novo poglavlje u povijesti opatije jer je od tada do njezina ukinuća njome upravljao komendatarni opat. Komenda je u početku označavala privremeno povjerenje ispražnjene opatije susjednome opatu, dok nije bilo omogućeno regularno funkcioniranje samostana. Od 15. stoljeća i kasnije komenda se nije dodjeljivala redovniku već svećeniku koji su nosili naslov opata, a dobivali su i samostanske prihode.[112] Takvi opati se nazivaju komendatarnim opatima: *abbates commendatarii* ili *abbates fiduciarii*.[113] Komendatar je imao pravo zamijeniti i regularnog priora, ali i otpustiti redovnika iz samostana ako je napravio neki prekršaj.[114] Ukoliko je samostan bio bogatiji, poput zadarskoga, njime su upravljali iz redova više crkvene hijerarhije, najčešće kardinali i kanonici, ali i (nad)biskupi. O važnosti Sv. Krševana u tom razdoblju govori i popis samostanske imovine, datiran 27. ožujka 1449. godine u kojem se navodi niz predmeta veće umjetničke vrijednosti.[115] Komenda je isprva povjerena kardinalu Petru Barbu iz Venecije, koji je kasnije postao papa Pavao II.[116] Barbo je dogovorio da će mu zakupnik od prihoda opatije prve godine poslati 405 dukata u Veneciju, redovnicima će dati 300 dukata za njihove potrebe, a za održavanje crkve 100 dukata, kao i to da će odluku o trošenju tih novaca donijeti nadbiskup. Kardinala je naslijedio zadarski kanonik Deodat Venier, a opatijom je upravljao skoro tri desetljeća od 1458. do 1485. godine.[117] Uprava nad opatijom mu je dodijeljena bulom pape Pia II. od 3. siječnja 1459. godine, a tom se prigodom zaredio i postao benediktinac.[118]

[110] Ivo Petricioli (1990.), str. 210-211.
[111] Miroslav Granić, „Opatija Sv. Krševana u komendi“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990., str. 156.
[112] Ivan Ostojić (1963.), str. 56.
[113] Ivan Ostojić (1963.), str. 57.
[114] Ivo Petricioli (1990.), str. 212.
[115] Ivo Petricioli (1990.), str. 212.
[116] Ivan Ostojić (1964.), str. 49.
[117] Ivan Ostojić (1964), str. 50.
[118] Miroslav Granić (1990.a), str. 157.

Trudio se podići kulturnu razinu redovnika i osigurati im neovisnost od zadarskoga nadbiskupa. Također, obnovio je samostan te je povećao broj redovnika. Za potonje je dobio dozvolu iz Rima kojom je mogao primiti i članove prosjačkih redova, osim dominikanaca i franjevaca.[119] No, njegova želja da se Sv. Krševan izuzme iz jurisdikcije nadbiskupa nije se ostvarila. Opat Venier je bio poklonik renesansne umjetnosti, a u tom duhu je uredio i samostan krajem 15. stoljeća. Sa sjeverne strane crkvenoga pročelja dao je podići zvonik, izgradio je i zapadno samostansko krilo, te je nad postojećima dao dozidat kat, dok je klaustar dobio gornju galeriju.[120] Preuredio je i kapitularnu dvoranu jer je za nju naručio reprezentativniji prozor koji su izradili majstori Tomo iz Faenze i Bon iz Milana.[121] S kiparom Tomom iz Faenze sklopio je ugovor 28. rujna 1482. godine, a od njega je naručio nacrte za šest kamenih okvira prozora po cijeni od 150 dukata.[122] Isti majstor se udružio s klesarom Bonom iz Milana jer posao nije napredovao prema planu, pa je s njim dijelio zaradu i obveze iz ugovora koji je sklopljen 22. veljače 1483. godine.[123] Također, opat Venier naručio je četiri vrijedne rukopisne knjige s iluminacijama.[124] Zvonik kvadratne osnove, podignut do visine drugoga kata, ostao je nedovršen do danas. U njegovom je podnožju niski podzid, s gornjim vijencem jednostavnog horizontalnog profila, nad kojim se izdiže prvi i drugi kat s prozorskim otvorima. Fino klesanim krupnim kamenim blokovima rađene su južna i zapadna strana, dok su sjeverna i istočna izvedene od sitnije i manje pravilne građe. Uz zvonik je bio klaustar i zapadno samostansko krilo. Vrata u prizemlju klaustra vodila su do stubišta zvonika, a u njega se moglo ući i iz trijema klaustra gdje su sačuvana vrata s grbom opata Veniera.[125] Klaustar je u tom razdoblju bio ukrasni vrt, a mramorno stubište vodilo je prema galeriji na katu, te je uz jednu stranu klaustra bio i zdenac, od kojega je očuvana kruna.[126] Glavni ulaz u opatiju nalazio se na zapadnom krilu, do rimskoga slavoluka.[127] Radilo se o trijemu rastvorenom sa četiri luka, tri stupa kružnoga presjeka i dva obla pilastra. Krajem 1488. godine umire opat Venier, a iste godine Sv. Krševan je dodijeljen Bernardu de Rubeis, biskupu Belluna koji je u crkvi na Venierov grob postavio ploču s natpisom i grbom.[128] Opatiju je uredio tako da su mu u Italiju pristizali prihodi, a u samostanu je bio dozvoljen boravak dvanaestorici redovnika što je potvrdio i papa. Kamilo de

[119] Ivan Ostojić (1964.), str. 50.
[120] Pavuša Vežić (1990.), str. 172.
[121] Pavuša Vežić (1990.), str. 157-158.
[122] Pavuša Vežić (1990.), str. 157-158.
[123] Ivo Petricioli, *Umjetnička baština Zadra*, Zagreb: Matica hrvatska, 2005., str. 162-163.
[124] Miroslav Granić (1990.a), str. 157.
[125] Pavuša Vežić (1990.), str. 173.
[126] Pavuša Vežić (1990.), str. 174.
[127] Pavuša Vežić (1990.), str. 176.
[128] Miroslav Granić (1990.a), str. 158.

Rubeis ili de Rossi iz Parme, njegov sinovac, ga je naslijedio nakon smrti, i to kao doživotni komendatarni opat te je uživao u prihodima koji su tada iznosili oko tisuću dukata godišnje.[129]
U drugoj polovini 16. stoljeća u Zadru je provedena opsežnija regulacija gradskih zidina, a novi sustav utvrda i bastiona podrazumijevao je najčešće rušenje ili zatrpavanje onih srednjovjekovnih. U tim intervencijama često su bile uništavane i građevine koje su se nalazile uz srednjovjekovne bedeme. To je bio slučaj i s dijelom sklopa sv. Krševana koji je bio smješten uz gradski zid. Vjerojatno je to uzrokovalo i prigrađivanje objekta između istočnog krila i ogradnog zida samostana.[130] Godine 1562. saznajemo da su gradski oci u Velikom vijeću raspravljali o ugledu opatije, jer su crkva i samostan bili u lošem stanju, zvonik nije bio dovršen i zvona su visjela nad trulim gredama, a sakristija je bila prazna.[131] Zaključili su da je uzrok tih problema Kamilo de Rossi koji je prisvajao, kao i njegov stric cjelokupni prihod opatije, pa su izabrani Jeronim Civaleli i Petar Fanfogna kao poslanici koji su trebali otići i o tome obavijestiti dužda. Iste je godine venecijansko vijeće odredilo da se u općinsku blagajnu treba odvojiti 300 dukata samostanskih prihoda za neophodne popravke na crkvi.[132] Odvajanje prihoda za njezin popravak podržao je i papa Grgur XIII. koji je imenovao Pietra Giacoma Borotonija, nadbiskupa iz Pise, za komendatarnog opata 1573. godine.[133] Međutim, tri godine kasnije papa je promijenio odnos podjele posjeda i prihoda opatije pa je komendatarnom opatu dao tri četvrtine samostanskih prihoda, dok je redovnicima pripala tek jedna četvrtina, ali im je priznao pravo slobodnog odabira priora.[134] Zadarski nadbiskup Minucije Minucci dobio je opatiju u komendu 1594. godine.[135] On je osmislio i nova pravila za život u samostanu, pa se Sv. Krševan pridružio kongregaciji *Montis Oliveti* 1602. godine. No, samostan je i dalje imao mali broj redovnika te je glavni dio prihoda ponovno išao u komendatarovu korist. Tada je samostan dobio i konventualnog opata koji je imao određene povlastice, poput podjele nižih redova, posvete zvona i blagoslova novih oltara.[136] Godinu dana nakon ulaska u talijansku kongregaciju sastavljen je i katastik svih zemljišnih posjeda kako bi se dobio što bolji uvid u samostanske prihode.[137] Krajem 16. i tijekom prvih desetljeća 17. stoljeća opatiju se pokušalo predati isusovcima ili nekom drugom redu, a dio prihoda iskoristiti za sjemenište. Godine 1590. plemići su zatražili da Sveta stolica udalji redovnike iz Sv. Krševana i

[129] Miroslav Granić (1990.a), str. 159.
[130] Pavuša Vežić (1990.), str. 176.
[131] Miroslav Granić, (1990.a), str. 159.
[132] Miroslav Granić, (1990.a), str. 159.
[133] Miroslav Granić, (1990.a), str. 159.
[134] Miroslav Granić (1990.a), str. 159.
[135] Miroslav Granić (1990.a), str. 160.
[136] Ivan Ostojić (1964.), str. 50.
[137] Miroslav Granić (1990.a), str. 160.

da na njihovo mjesto dođe šest isusovca.[138] To se nije ostvarilo pa su na Vijeću održanom 11. svibnja 1602. godine zaključili da preostala četiri redovnika u samostanu nikome ne smetaju, ali da od njih nema ni koristi: *di puoco o niun servicio nella citta, per la loro ignoranza, et per altre ragione, et massime perche si vede all esterminio quel Monasterao la Chiesa mancar del debito culto*….[139] Komendatarni opat Josip, ciparski biskup iz Pafa, priključio je Sv. Krševana kongregaciji sv. Justine u Padovi, o čemu svjedoči bula pape Pavla II. od 12. veljače 1619. godine.[140] Sljedeće godine Venecijansko vijeće određuje da opat i svi redovnici trebaju biti iz Zadra, a ukoliko to nije moguće da budu s prostora mletačke Dalmacije.[141] Opatija je bila u toj kongregaciji sve do njezina ukinuća.[142] Tijekom tog razdoblja u samostanu je bilo svega par redovnika koji su primali ograničenu pomoć za najnužnije uzdržavanje iz mletačke blagajne, dok su prihode s posjeda ubirali isključivo članovi visokog klera iz Venecije. Nakon smrti posljednjeg opata komendatara, posjed je predan sjemeništu koji je za odgoj hrvatskog svećenstva osnovao nadbiskup Vicko Zmajević.[143] To je određeno bulom pape Benedikta XIII. od 30. prosinca 1729. godine.[144]

Početkom 19. stoljeća Dalmaciju su obilježila Napoleonova osvajanja jer su pokrenula ratovanje, reforme te ukidanje crkava i samostana. Među dvadeset i tri sakralna zdanja koja su tada zatvorena u Zadru bio je i Sv. Krševan.[145] Godine 1807. ukinuta je opatija, kao i svi ostali benediktinski samostani na prostoru istočnoga Jadrana.[146] U nekadašnji samostan isprva je bio smješten licej, potom gimnazija i konvikt te naposljetku Narodni muzej. Francuske su vlasti iste godine u samostanu osnovale i prvu muzejsku ustanovu, tj. zbirku - prirodoslovni kabinet s botaničkim vrtom koji je bio u sastavu liceja pa je i napravljen za njegove potrebe.[147] Zadarski licej je djelovalo od 1806. do 1811. godine. Među brojnim studijima bio je i studij arhitekture koji je osnovao Basilio Mazzoli, rimski arhitekt i učenik Antonija Canove. Godine 1808. Mazzoli je napravio projekt preuređenja crkve i samostana kako bi se studiji mogli smjestiti u prikladne prostorije.[148] Taj je projekt predviđao i rušenje romaničke crkve. Na njezinu mjestu trebala je biti veća zgrada na kat

[138] Ivan Ostojić (1964.), str. 51.
[139] Miroslav Granić (1990.a), str. 160.
[140] Miroslav Granić (1990.a), str. 161.
[141] Miroslav Granić (1990.a), str. 161.
[142] Ivan Ostojić (1964.), str. 52.
[143] Ivan Ostojić (1964.), str. 53.
[144] Miroslav Granić (1990.a), str. 161.
[145] Marija Stagličić, „Obnova Samostana Sv. Krševana u 19. stoljeća“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990., str. 231.
[146] Šime Batović (1990.), str. 242.
[147] Šime Batović (1990.), str. 242.
[148] Marija Stagličić (1990.), str. 231.

simetričnoga tlocrta, s kapelom na istočnoj strani. Ulaz joj je bio centralno postavljen na pročelju, dok je stubište bilo s desne strane. Glavni ulaz je trebao biti oblikovan s četiri dorska stupa, a kat osvjetljen s devet prozora. Osam prozora predviđalo se otvoriti i u začelju zgrade, odnosno u sjevernom zidu romaničke crkve. Namjera je bila napraviti radionice za bučne zanate u ulaznoj zgradi, kovačnicu pored zvonika i radionicu za tihe zanate na dvorišnoj strani. Dileme oko rušenja crkve prestale su nakon odluke o zatvaranju liceja.[149] Dvadesetih godina 19. stoljeća bila je obnovljena zgrada na prostoru nekadašnjeg zapadnog trijema klaustra, a tada je izgrađena i velika cisterna od opeke u dvorištu klaustra.[150] Potreba za širenjem ili nadogradnjom samostanskih krila ponovno se javlja tridesetih godina, pa se predlagala izgradnja novog krila sa sjeverozapadne strane. Godine 1838. idejni projekt je napravio arhitekt V. Presani iz Udina, a uključivao je podizanje dvokatnog krila.[151] Planirana su dva veća prostora u prizemlju - jedan za potrebe refektorija, a drugi za muziciranje i rekreaciju. Na prvom katu trebale su se nalaziti spavaonice i učionice, dok je na drugom predviđeno pet manjih soba za svećenike nastavnike. Projekt je djelomično realiziran nekoliko godina kasnije, a tada je porušeno staro stubište zvonika i podignuto novo. U studenom 1842. godine dovršeni su radovi na proširenju konvikta.[152] No, nisu mijenjana krila samostana već je preuređen središnji dio njegova dvorišta. Tridesetih godina 19. stoljeća započelo je i sakupljanje građe za prvi javni muzej Dalmacije. Muzej je službeno osnovan 30. studenoga 1832. godine, a general Vjenceslav Vetter von Lilienberg, ondašnji austrijski namjesnik i predsjednik Dalmatinske vlade u Zadru, uputio je proglas o sakupljanju starina, industrijskih proizvoda i prirodnih dobara po čitavoj Dalmaciji u svrhu osnivanja zadarskoga muzeja.[153] Zbog naglog povećanja građe općinska vlast se dvije godine kasnije obratila biskupiji i tražila nove prostore, ali biskupija nije mogla osigurati zgradu za smještaj tog muzeja. Stoga su općinske vlasti predložile da se muzej smjesti u gimnaziju, odnosno u dvije prostorije na prvom katu jugoistočnog krila samostana.[154] Krilo u kojem je bio smješten Narodni muzej sačuvao se i nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu. Nazvan Museo Nazionale, tj. Narodni muzej službeno je i ozakonjen odlukom austrijske vlade 1844. godine.[155]

[149] Marija Stagličić (1990.), str. 234.
[150] Vidi u: Ivo Bavčević, „Klaustar samostana Sv. Krševana u Zadru“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990., str. 184.
[151] Marija Stagličić, (1990.), str. 235.
[152] Marija Stagličić, (1990.), str. 235.
[153] Šime Batović (1990.), str. 242.
[154] Šime Batović (1990.), str. 244.
[155] Šime Batović (1990.), str. 243.

2. KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI NA CRKVI I SAMOSTANU

2.1. Intervencije od 1911. do 1914. godine

U razdoblju od 1911. do 1914. godine, arhitekt i konzervator Ćiril Metod Iveković (1864.-1933.) poduzeo je opsežnije konzervatorske i restauratorske radove na romaničkoj crkvi.[156] No, arheološka istraživanja tada nisu provedena. Prijedlog izvedbe tih radova Iveković je započeo već 1908. godine, o čemu svjedoči zapisnik sastavljen 29. travnja.[157] Iz njega saznajemo da je bila namjera srušiti južni brod i istim ga materijalom ponovno sazidati, te sačuvati renesansni portal. Na pročelju se veliki polukružni prozor željelo zamijeniti manjim. Crkva se, također, trebala očistiti od korova i drača. U unutrašnjosti je bilo predviđeno napraviti drveni strop kakav je i prije bio, ali u boljoj tehnici. Trebali su se zatvoriti svi kasniji prozori i otvoriti prvotni, te otući cjelokupna žbuka u unutrašnjosti i urediti kripta. No, radovi su započeti tek 1. svibnja 1911. godine.[158] Prilikom rušenja oltara i zidova kod bočnih apsida pronađeni su brojni srednjovjekovni kameni ulomci koji su predani u Muzej sv. Donata, a danas se nalaze u Arheološkom muzeju. Jakim skelama bili su poduprti svi međuprostori nosača jer su stupovi bili raspucani, a gornji zid ruševan. Najviše su bili oštećeni i deformirani nosači od cipolino mramora. Odstranjivanjem žbuke s unutrašnjih zidova otkrilo se da su zidovi iznad lukova, do visine pojasnog vijenca, izrađeni od tankih kamenih ploča i da njihova debljina varira od 10 do 20 centimetara. Tada je i utvrđeno da je donji dio vijenca od bijelog vapnenca s Dugog otoka, a gornji od tvrdog, tamnomodrog vapnenca s otoka Lavrnake kod Sali. Namjera je bila da se zazidaju i svi barokni prozori u glavnom brodu kako bi se mogli otvoriti pretpostavljeni romanički otvori. Nakon uklanjanja krova na južnom dijelu broda ustanovljeno je da su nagib i visina krovišta više puta mijenjani, posebice krajem 18. stoljeća jer se gornja linija krova morala sniziti zbog otvaranja većih prozora. Iznad oba bočna broda otkriveno je sedam polukružnih otvora niske galerije, a koji su zbog baroknih prozora bili zazidani. Također, zaključeno je da na sjevernoj strani glavnog broda izvorno nije bilo prozora jer je na taj način crkva bila zaštićena od udaraca bure i od neprijatelja koji su mogli doći iz luke.[159] Te godine započeto je i rušenje južnog zida, te je bio skinut i glavni vijenac u dužini od 11 metara. Prilikom rušenja južnog zida otkriveni su dijelovi freske s prikazom svetačke glave i konja u

[156] Vidi više o izvršenim radovima 1911. g. u: Ćiril Metod Iveković (1931.)
[157] Ćiril Metod Iveković (1931.), str. 30.
[158] Vidi više u: Ćiril Metod Iveković (1931.), str. 33.
[159] Ćiril Metod Iveković (1931.), str. 34.

natprirodnoj veličini, a ostatci zidnih slika nađeni su i na zidovima sjevernoga broda s prikazom Kristovog rođenja. Rušenje južnog zida dovršeno je krajem srpnja 1911. godine, a tada se povuklo i pitanje kripte ispod južne apside. U kolovozu je započet rad na kripti koji je podrazumijevao i odstranjivanje pločnika, napravljenoga od ploča pečene gline. Na dvadesetak centimetara ispod tog pločnika nađeno je više izvora slatke vode koji su se morali isušiti kako bi se moglo nastaviti s radovima. Tada je bila izvedena i gornja konstrukcija kripte od armiranog betona jer je kripta bila izrazito niska - prednji dio joj je bio svega 122 centimetara ispod razine pločnika crkve, dok je sada na 223 centimetra. Također, kripta je sa svih strana bila obložena betonskim zidem zbog vode koja je u nju dolazila i koja je znala doseći visinu veću od 50 centimetara. U samoj kripti otkriveno je više novovjekovnih grobova, te prazan sarkofag i kamena ploča s mučeničkom krvi sv. Krševana. Iveković je pretpostavio da se u kriptu moglo ući s ulice i da su do nje vodile stepenice koje su naknadno bile zatvorene, te da je tom prilikom napravljen mali prozor (visina: 45 cm).[160] Taj otvor je očuvan, a na njega je bila postavljena rešetka krajem 18. stoljeća.

Godine 1912. nastavljeni su radovi na crkvi.[161] Tada je planirano polaganje i uzidavanje glavnog vijenca južnog zida, kao i čišćenje cijele unutrašnjosti i pojačavanje svih zidova cementnim mortom i željeznim šipkama. Iz građevnog dnevnika od 12. ožujka saznajemo da je otvoreno pet malih prozora na glavnoj apsidi i da je pronađen komadić mozaika od sitnih pozlaćenih kamenih kocaka. Radovi na apsidama su podrazumijevali i djelomičnu izmjenu njihovih podnica, kao i stupića s kapitelima na vanjskoj galeriji središnje apside. Najveći zahvat bila je promjena pokrova svih triju apsida i žlijebova, čija je podloga napravljena od cementne žbuke. Istovremeno s radovima na apsidi radilo se i na pročelju gdje su otvorena dva uska prozora, dok je otvor za pjevalište bio proširen. Na pojasnom vijencu pročeljnoga zabata i na donjoj strani lukova otkriveni su olovni dijelovi kojima su bili povezani stupići na pročelju. Tada je podignuta i visina glavnog broda za 48 centimetra kako bi se dobila potrebna visina za galeriju. Utvrđeno je i to da je sjeverni brod bio u više navrata pregrađivan i da je korišten različit materijal, uglavnom opeka i kamen lomljenac. Povjerenstvo je 6. listopada iste godine odlučilo da se krovna konstrukcija nad glavnim brodom mora sačuvati onakva kakva je zatečena, dok se u bočnim brodovima treba ukloniti. Svi radovi na crkvi bili su dovršeni tijekom prve polovine 1914. godine.[162]

[160] Ćiril Metod Iveković (1931.), str. 35.
[161] Vidi više o izvršenim radovima 1912. g. u: Ćiril Metod Iveković (1931.)
[162] Ćiril Metod Iveković (1931.), str. 40.

2.2. Intervencije u drugoj polovini 20. stoljeća

U savezničkom bombardiranju Zadra 1944. godine, grad je bio jako oštećen, posebice povijesna jezgra, a tom prilikom stradao je i dio samostanskog sklopa, dok je romanička crkva ostala neoštećena. Ipak, najveće devastacije sklopa bilježimo u obnovama koje su uslijedile nakon rata. Naime, prije tih poslijeratnih intervencija bili su još uvijek očuvani zidovi sjeveroistočnog i jugoistočnog samostanskog krila do razine prvog i drugog kata sa srednjovjekovnim vratima i zazidanim starijim prozorima.[163] Godine 1946. u ondašnjem Republičkom projektnom zavodu napravljena je regulaciona osnova Zadra koja nije bila usmjerena njegovoj faksimilnoj obnovi, već izgradnji „novoga grada".[164] Samostanske konture sklopa ta je regulacija samo formalno respektirala, pa se nisu spriječile nove izgradnje u njegovoj bližoj okolici koje su se intenzivno odvijale od 1954. do 1963. godine.[165] Te novogradnje nisu valorizirale povijesni i kulturni značaj starijega sklopa, a neke od tih intervencija bile su i u suprotnosti s odredbama onodobnog važećeg plana regulacije. Tako je 1956. godine podignuta prva stambena zgrada na trgu, uz apside crkve, što je dovelo i do uništenja ostatka jugoistočnog krila samostana, a to nije bilo u skladu s regulacijom.[166] Potrebno je spomenuti i stambenu zgradu u današnjoj Ulici Brne Krnarutića koja se nalazi iza apsida. Riječ je o prijeratnom dvokatnom objektu koji je rekonstruiran i nadograđen prema projektu Barice Petričić iz tadašnjeg projektnog poduzeća *Donat* iz Zadra.[167] S ciljem da se postigle što bolja vizura na apside, uklonjen je dio bloka pa je ta zgrada koja je nekada bila između dvaju objekata sada postala zadnja u nizu.[168] Nepromijenjeno je ostalo samo njezino ulično pročelje, dok su sva ostala izmijenjena. I njezina unutrašnja dispozicija prostora je promijenjena, te je mimo odrednica regulacijskog plana koji radi Bruno Milić, kao i propozicija natječaja iz 1953. godine, na zgradi dodan i treći kat. U skladu, pak, s Milićevom regulacijom napravljen je projekt obnove prijeratnih zgrada oštećenih u bombardiranju, kojima su djelomično bili sačuvani zidovi pročelja prema današnjoj Poljani pape Aleksandra III. Objekte je izveo Ivo Novak, a radilo se o tzv. „varšavskom" tipu obnove.[169] Sve zgrade su bile tretirane kao jedinstvene građevine u unutrašnjem rasporedu stubišta i prostorija, a zadržale su i raniji izgled pročelja. Uskim prolazom

[163] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 305.
[164] Ivo Bavčević (1990.), str. 184.
[165] Vidi u: Antonija Mlikota, *Obnova i izgradnja povijesne jezgre Zadra nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013., str. 245.
[166] Antonija Mlikota (2013.), str. 245.
[167] Antonija Mlikota (2013.), str. 245.
[168] Antonija Mlikota (2013.), str. 245.
[169] Antonija Mlikota (2013.), str. 247.

odvojena je i zgrada koja je nekada bila povezana sa zvonikom Sv. Krševana. Njezino pročelje je bez otvora i nije u skladu s rastvorenim volumenom zvonika, pa je ta obnova bila često kritizirana.[170] Osim tih obnova obližnjih građevina koje su utjecale na vizuru prostora na kojem se nalazi Sv. Krševan, treba navesti i rezultate provedenih arheoloških istraživanja na dijelu samostanskog sklopa. Tako je utvrđeno da je klaustar imao trijem s prizemljem i katom, te da je cijeli samostanski kompleks podignut na prostoru nekadašnjeg rimskog emporija uz gradske zidine. Antički slavoluk nalazio se u neposrednoj blizini sklopa, a naknadno je bio rastavljen i djelomično ugrađen u gradska vrata prilikom izgradnje bedema u 16. stoljeću. Pretpostavlja se da je slavoluk prethodno bio uzidan u pročelje crkve sv. Foske koja se nalazila u predjelu samostana sv. Krševana.[171] Također, potrebno je spomenuti radove na zidnim slikama u crkvi. Ostatci zidnih oslika u sjevernoj apsidi i na zidu sjevernog broda otkrio je još Ć. M. Iveković, međutim, tada je došlo do njihova oštećenja uslijed skidanja gornjeg sloja žbuke.[172] Preostale je freske tadašnji Institut za historijske nauke u Zadru otkrio, očistio i konzervirao 1957. godine.[173] Ostatci oslika na zabatu nad glavnom apsidom nađeni su tijekom zamjene krovišta između 1982. i 1984. godine.[174]

2.3. Intervencije u 21. stoljeću

Godine 2003. rađena je konstruktivna sanacija i rekonstrukcija pokrova apsida, dok je dvije godine kasnije izvršena potpuna analiza stanja crkve.[175] Tada su utvrđena brojna oštećenja na krovnom pokrovu glavnog broda i bočnih brodova, potom oštećenja kamenih okvira prozora, kao i erozija unutrašnje žbuke, te pukotine na zidovima i distorzija u lukovima. Obnova je započeta 2006. godine kada je izrađena sanacija krovne konstrukcije središnjeg broda, no već dvije godine kasnije došlo je do urušavanja krovne konstrukcije sjevernog broda nakon čega je uslijedila njegova sanacija.[176] Napravljena je i videoendoskopija svih nosivih zidova crkve, kao i njihovo ojačanje karbonskim vlaknima te sanacija krovne konstrukcija bočnih brodova. Tijekom 2015. i

[170] Antonija Mlikota (2013.), str. 247.
[171] Antonija Mlikota (2013.), str. 26.
[172] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 80.
[173] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 80.
[174] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 80.
[175] Vidi više o intervencijama u 21. st: Karla Belančić, „Obnova crkve sv. Krševana preko 4 milijuna kuna“, u: *Zadarski list*, Zadar, 18. lipnja 2019., str. 9.
[176] Karla Belančić (2019.), str. 9.

2016. godine Hrvatski restauratorski zavod proveo je radove na freskama sjeverne i južne apside, a napravljen je i konzervatorsko-restauratorski elaborat obnove unutrašnjeg prostora crkve.[177] Godine 2019. započeti su radovi na kamenoj plastici u unutrašnjosti i na glavnom portalu.[178] Taj program obnove financiran je od strane Ministarstva kulture RH, a odobrena su sredstva u iznosu do 200.000, 00 kuna. Radovi koje Hrvatski restauratorski zavod planira u razdoblju od 2019. do 2022. godine, obuhvaćaju konzervatorsko-restauratorske i građevinsko-obrtničke radove na kamenoj plastici u unutrašnjosti, a procjenjuju se na 2.000.000, 00 kuna, dok procjena za instalaciju i žbukanje iznosi 2.100.000, 00 kuna.[179]

[177] Karla Belančić (2019.), str. 9.
[178] Karla Belančić (2019.), str. 9.
[179] Karla Belančić (2019.), str. 9.

3. SAMOSTANSKI SKLOP U SREDNJEM VIJEKU

Crkva i samostan sv. Krševana smješteni su na sjevernoj strani zadarskoga poluotoka. Riječ je o slojevitom i važnijem gradskom predjelu, a najstariji ostatci potječu iz rimskoga doba. Izgledno je da se samostanski sklop razvio na ostatcima emporija (*emporium*) koji je u Jaderu/*Iader*, važnom trgovačkom središtu, imao veliki značaj i bio zaslužan za njegov prosperitet (tb.1., sl.1.a.). Emporij, tj. trgovište se nalazilo uz luku, bio je izgrađen na dvije razine i imao je povišen trijem, te je bio popločen pravilnim četvrtastim kamenim pločama.[180] O njegovom popločenju financiranom od strane Melije Anijane svjedoči natpis koji je bio dio slavoluka na emporiju, a kasnije je taj natpis uzidan s unutrašnje strane Morskih vrata/Vrata sv. Krševana. U natpisu se spominje da je Melija Anijana dala popločiti emporij, podići slavoluk i na njemu postaviti skulpture, i to sve o svome trošku u iznosu od 600 tisuća sestercija.[181] Prilikom arheoloških istraživanja tržnice (1976.-1977.) nađen je dio trase posljednjeg dekumana, odnosno uzdužne gradske ulice na sjevernoj strani poluotoka.[182] Tada je i utvrđeno da su na prostoru emporija postojala dva niza insula koja su bila međusobno odvojena ulicom, a na kojima se kasnije razvila opatija sv. Krševana.[183] Rub insula prema luci određuje položaj crkve sv. Marije Velike, izvorno ranokršćanske bazilike, čiji sjeverni zid leži na rubu jedne insule. Istu dispoziciju prema svojoj insuli ima i obližnja crkva sv. Tome, također, kasnoantičkoga podrijetla, a uz koju se nalazila i trasa pretposljednjeg dekumana. Opseg tih dviju antičkih insula je s jedne strane zatvarala luka, s druge pretposljednji dekuman, a s treće i četvrte glavni i prvi sporedni kardo, dok je uz insulu do luke i u osi glavnog karda bio slavoluk Melije Anijane.

3.1. Prvotni samostanski sklop

Opatija sv. Krševana nastala je preuređivanjem dijela prostora i građevina na položaju nekadašnjeg emporija tijekom ranoga srednjega vijeka. Izgradnja samostanskog sklopa morala se prilagoditi ranijoj rimskoj infrastrukturi, a o postepenom formiranju ranosrednjovjekovnog

[180] Vidi u: Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu,* Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1976., str. 187.; Pavuša Vežić (1990.), str. 166.
[181] Vidi u: Mate Suić, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar: Filozofski fakultet, 1981., str. 200.; Pavuša Vežić (1990.), str. 166.; vidi u: Boris Ilakovac, „Kada je popločen i ukrašen emporij rimske kolonije Jader“, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu,* Vol. 32-33, No. 1 (1999.), str. 93-94.
[182] Pavuša Vežić (1990.), str. 166.
[183] Pavuša Vežić (1990.), str. 166.

samostana svjedoče dva pisana izvora: isprava iz 986. godine koja objašnjava zahvat kojim se povezala crkva i „stari klaustar“ u jedinstvenu cjelinu, te dokument iz 1036. godine gdje se navodi da je taj sklop dodatno proširen jer su građani opatiji darovali vrt „pred crkvom sv. Tome“.[184] Iz starije isprave datirane 986. godinom, saznajemo da su crkva i „stari klaustar“ bili smješteni jedno pored drugog, ali ih je dijelila ulica, te da je njihov posjed bio prislonjen uz gradski bedem (tb.1., sl.1.b.).[185] No, takva gradnja bila je u suprotnosti s pravilom sv. Benedikta jer se redovnicima trebalo osigurati nužne uvjete za život unutar samostanskog kompleksa. Iz tog razloga je zatvoren javni put koji se nalazio između crkve i „starog klaustra“, kao i put koji je bio s istočne strane crkve pa je umjesto njega na crkvenom zemljištu napravljena nova ulica uzduž gradskoga bedema.[186] Tim su postupkom crkva i samostan s posjedom objedinjeni u samostalni sklop zidom, odijeljenim od javnog prostora i ulicom odmaknutom od bedema pa je takva cjelina dobila izgled i funkciju prave opatije. Međutim, tada u posjedu Sv. Krševana još nije bio vrt „pred crkvom sv. Tome“ koji će to postati tek 1036. godine. Prema mišljenju P. Vežića vrt se nalazio pored sklopa i nije bio odvojen od njega, pa je prema reguli i vrt trebalo obuhvatiti samostanskim zidom.[187] Isti autor smatra da je na položaju tog vrta kasnije podignuta postojeća, romanička, crkva.[188] Stoga čini se da podatak iz 1036. godine ukazuje na to da je tek stjecanjem tog dijela posjeda, opatija „pokrila“ prostor dviju insula iz antičkoga razdoblja i da se u njihovu opsegu dalje razvijala.[189] O izgledu i rasporedu prostorija ranosrednjovjekovnog samostana ne posjedujemo podatke, no prema I. Ostojiću svaka je uređena opatija morala osigurati sva materijalna i duhovna sredstva za miran redovnički život pa je osim crkve i dormitorija imala jednu ili više kapela, sakristiju, riznicu, kapitularnu dvoranu, klaustar s vrtom, potom prostoriju za školu, knjižnicu, skriptorij, blagovaonicu, te gospodarske zgrade.[190] Je li prvotni samostan sv. Krševana do podizanja novoga u 12. i 13. stoljeću imao sve te elemente teško je suditi, ali s obzirom na predromaničko i ranoromaničko umjetničko naslijeđe koje svjedoči o bogatoj ekonomskoj i kulturnoj djelatnosti to je bilo jedino moguće uz dobro organizirani i razvijeni samostanski sklop.

[184] Pavuša Vežić (1990.), str. 164.
[185] Pavuša Vežić (1990.), str. 167.
[186] Pavuša Vežić (1990.), str. 167.
[187] Pavuša Vežić (1990.), str. 167.
[188] Pavuša Vežić (1990.), str. 167.
[189] Pavuša Vežić (1990.), str. 167.
[190] Ivan Ostojić (1963.), str. 53.

3.1.1. Predromanička skulptura

O crkvi koju spominje dokument iz 986. godine i koja je služila benediktinskoj redovničkoj zajednici uglavnom je prihvaćeno mišljenje da se nalazila sjevernije od romaničke građevine. No, njezini graditeljski ostatci nisu potvrđeni jer na prostoru nekadašnjeg samostanskog sklopa nisu provedena sustavna arheološka istraživanja. Jedina konkretnija saznanja o tom sakralnom zdanju posjedujemo zahvaljujući njegovoj kamenoj opremi predromaničkoga podrijetla, a koja je nađena prilikom radova na popločenju romaničke crkve 1888. godine te u konzervatorsko-restauratorskim zahvatima koje je vodio Ć. M. Iveković 1912. godine.[191] Na osnovu likovno-morfoloških odlika tih reljefa moguće je izdvojiti dva kronološki različita sloja skulpture. Starija grupa reljefa ima obilježja rane predromaničke skulpture i datira se u kasno 8. ili rano 9. stoljeće, a radi se o dijelovima liturgijskoga namještaja: oltarna ograda, ciborij i propovjedaonica (tb.2., sl.1.).[192] P. Vežić prvi je obradio dva ulomka oltarne ograde (ploča i pilastar), te ih je prepoznao kao raniji sloj predromaničke plastike.[193] Istom sloju pripisali su još četiri ulomaka I. Josipović i I. Tomas, a radi se o ostatcima četverostranog ciborija (arkada i ploča piramidalnog krova) i ambona.[194] Posebice je zanimljiva arkada ciborija koja se nalazi u Arheološkom muzeju u Zadru, jer je u cijelosti očuvana i većih je dimenzija: dužine 207 cm, visine 70 cm i debljine 6.5 cm. Pronađena je u pločniku postojeće crkve 1888. godine, a prvi ju je objavio Ć. M. Iveković 1931. godine.[195] Urešena je nizom virovitih rozeta koje pokrivaju cijelu površinu arkade - pod vijencem, na luku i po obodima. Rozete s istaknutim umbom dominiraju u kutovima, dok simetričnu kompoziciju izrazite klesarske obrade naglašavaju stilizirana golubica i tročlani čvor, kao i niz kuka koje se račvaju u središtu na vijencu arkade. Tom ciboriju pripadala je i ploča u obliku istokračnog trokuta, nađena na istoj lokaciji.[196] Osam takvih ploča složenih piramidalno činilo je visoki pokrov ciborija, a na vrhu je bio akroterij. Sačuvan je samo jedan primjer tako organiziranog piramidalnog pokrova na ciboriju nad glavnim oltarom katedrale u Rabu.[197] Svaka ploča bila je urešena križem, a plastički oblikovane rozete ukazuje na to da su zadarsku crkvu opremili klesari visoke zanatske razine. I. Josipović i I. Tomas dijelove ciborija iz Sv. Krševana dovode u vezu s istovjetnim reljefima koje je izradila tzv. radionica pluteja zadarske katedrale čiju djelatnost bilježimo u Zadru (ponajviše u

[191] Ćiril Metod Iveković (1931.); Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 300.
[192] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 300-301.
[193] Vidi u: Pavuša Vežić, „Pilastar sa stupićem ograde svetišta iz episkopalnog kompleksa u Zadru“, u: *Ars Adriatica*, 5 (2015.), str. 29-30.
[194] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 303-304.
[195] Više o tom ulomku vidi u: Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 102-103., sa starijom literaturom
[196] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 102.
[197] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 102.

stolnoj crkvi) i njegovoj okolici (Galovac i Biograd), te na otoku Pagu (Novalja).[198] Prema istim autorima dva fragmenta ambona iz Neviđana na otoku Pašmanu najvjerojatnije su potjecala iz Sv. Krševana, a riječ je o ulomcima sa stiliziranim životinjskim figurama visoke kvalitete izvedbe koji su identični onima na propovjedaonici iz katedrale koju je izradio tzv. majstor zadarskog ambona.[199] Stoga izgleda da je rana predromanička kamena oprema iz Sv. Krševana nastala po uzoru na onu iz stolne crkve, a taj će se uzor slijediti i u zrelom srednjem vijeku.

Mlađa grupa reljefa ima odlike zrele predromaničke skulpture i datira se u zadnja desetljeća 9. stoljeća (tb.2., sl.2.).[200] Radi se o sveukupno devet dijelova liturgijskoga namještaja: oltarna ograda i ciborij. Među njima pažnju zaslužuje dio grede oltarne ograde jer se na njoj nalazi natpis donatora i njegove supruge Marine, a koju je I. Petricioli prvi doveo u vezu s bliskim arhitravima iz Muća i Nina gdje je uklesano ime kneza Branimira.[201] N. Jakšić je taj dio grede oltarne ograde kasnije povezao s ostalim srodnim djelima te ih je pripisao radionici čija je aktivnost prepoznata na skoro dvadeset lokaliteta na prostoru ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine i u nekim dalmatinskim gradovima, a djelovala je u doba kneza Branimira.[202] Taj je ulomak na temelju identičnih morfoloških karakteristika povezao s arhitravima iz Nina i Lepura na kojima je isklesano ime opata Teodeberta, kao i s gredom oltarne ograde iz Otresa kraj Šibenika na kojoj se spominje ime sv. Krševana kao sveca zaštitnika.[203] Na osnovu te poveznice s benediktincima, a čija je najvažnija opatija na istočnoj obali Jadrana bila upravo zadarski Sv. Krševan, Jakšić je spomenutu radionicu zato i nazvao *Benediktinska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira*. Prema Josipoviću i Tomas ostalih osam ulomaka zrele predromaničke skulpture iz Sv. Krševana, također, pokazuju bliskost s radovima te radionice pa ih njoj i pripisuju.[204] Radi se o pilastrima, plutejima i gredi oltarne ograde te ostatcima četverostranog ciborija. Jedan od pilastara je identičan onome iz Crkvine u Biskupiji kod Knina gdje je isklesan niz od pet povezanih troprutih kružnica sa šesterolistom, a srodnost je vidljiva i kod ostalih ulomaka u izvedbi kuka, križeva, učvorenih kružnica te motiva „pereca“ koji je karakterističan za tu radionicu.[205]

Na osnovu ta dva sloja skulpture isti autori zaključuju da je za crkvu koja se spominje u ispravi iz 986. godine dva puta izrađen liturgijski namještaj predromaničkoga podrijetla - prvi put krajem 8.

[198] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 304.
[199] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 304.
[200] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 301-304.
[201] Ivo Petricioli, (1990.), str. 198.
[202] Više o toj radionici vidi u: Nikola Jakšić, *Klesarstvo u službi evangelizacije: studije iz predromaničke skulpture na Jadranu*, Split: Književni krug; Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2015., str. 347-376.
[203] Vidi u: Vedrana Delonga, *The Latin Epigraphic Monuments of Early Mediaeval Croatia,* Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996., str. 228-229., Pl. LXXI.; Nikola Jakšić (2015.), str. 340-346.
[204] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 301.
[205] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 302.

ili početkom 9. stoljeća i drugi put u zadnjim desetljećima 9. stoljeća.[206] Na temelju tih ulomaka, a naročito onih koje pripisuju tzv. benediktinskoj klesarskoj radionici kneza Branimira zaključuju da je ta građevina bila većih dimenzija.[207] Istovremeno otvaraju i dvije mogućnosti o podrijetlu tog zdanja - izgrađeno je u predromanici i opremljeno je u dva navrata kamenom opremom ili se radilo o obnovi starijeg, ranokršćanskog zdanja novim predromaničkim namještajem. Da je možda riječ o obnovi ranije građevine smatraju da bi mogao ukazivati izostanak predromaničke arhitektonske plastike jer su nađeni samo ostatci liturgijskoga namještaja, ali i zbog kasnoantičke građe koja je otkrivena u postojećoj crkvi sv. Krševana.[208] Od kasnoantičke skulpture pronađen je dio stupića bifore s križem, potom sarkofag na čijem je poklopcu isklesan križ, te piscina Aurelie Corconie, a dio ih je uzidan i na unutrašnjoj strani lunete glavnog portala - radi se o dijelovima stupa i ploče s reljefom na kojem su križevi s neobično oblikovanim hastama, poput školjke.[209] Spomenuti ulomci datiraju se u šire vremensko razdoblje od 4. do 7. stoljeća.

3.1.2. Ranoromanička skulptura

Od ostalih reljefa koji su vjerojatno pripadali prvoj crkvi sv. Krševana treba navesti dio ploče oltarne ograde s prikazom dvaju grifona koji kandžama drže janje (tb.3, sl.1.). Ulomak je dosta oštećen, a otkriven je prilikom demontiranja poda u južnoj apsidi romaničke crkve 1888. godine.[210] Isprva je bio smješten u Muzej sv. Donata, a nakon Drugog svjetskog rata premješten je u Arheološki muzej. Ploča je isklesana od vapnenca, duljine je 55 cm, visina joj iznosi 46 cm, a debljina 10 cm. Očuvan je samo dio kompozicije s dva nasuprot postavljena grifona koji kandžama hvataju janje koje leži podno njih. Rascvjetana palmeta isklesana je između ležećeg janjeta i oštrih kljunova grabežljivaca. Desni grifon je bolje očuvan, dok je lijevome sačuvana samo glava s kljunom. Gusto uklesanim udarcima ukoso položenog četverobridnog dlijeta oblikovano je perje grifona, koje mu pokriva tijelo s visoko uzdignutim i savijenim vratom.[211] Krilo s plastično naglašenim perjem podignuto je uvis, a pod njim je noga prelomljena u zglobu i ispružena prema

[206] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 302.
[207] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 308.
[208] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 299., 308.
[209] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 300.
[210] Više o tom ulomku vidi u: Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 142-143., sa starijom literaturom
[211] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 142.

janjetu. Ispod fino modeliranog oka na sitnoj glavici perje je napravljeno gustim paralelnim urezima, dok je plastičan kljun oštar i savijen.[212] Pod kandžama desnog grifona je janje, postavljeno u profilu s uzdignutom glavom okrenutom udesno. Vidi mu se prednja desna noga čiji but opisuje urezana linija. Na osnovu ikonografske i stilske razine ovaj ulomak se oslanja na iskustva ranoromaničkog zadarskog kiparstva 11. stoljeća koje pratimo od ciborija prokonzula Grgura gdje je isto nazočan grifon u srodnoj kompoziciji, preko nešto dubljeg reljefa na ciboriju iz Sv. Tome do vrlo plastički oblikovane stope svijećnjaka iz ženskog benediktinskog samostana sv. Marije.[213] Međutim, ovaj reljef predstavlja kulminaciju manire koja je zastupljena i u drugim sjevernojadranskim umjetničkim središtima pa svojim iznimnim plasticitetom nadmašuje prethodno navedene zadarske primjere.[214] Upravo njegova naglašena voluminoznosti, kao i vrlo precizno isklesani detalji životinjskoga tijela, posebice grifonova perja i krzna janjeta, potom prikazivanje anatomske točnosti životinjskih ekstremiteta i proporcija odaju da se radi o skulpturi s početka 12. stoljeća.[215] Ukoliko ovaj ulomak nije prenesen iz nekog drugog gradskog svetišta već je zaista pripadao prvoj crkvi sv. Krševana, tada se radilo o opremanju građevine novom ranoromaničkom oltarnom ogradom.[216]

3.1.3 Ranoromanički rukopisi iz skriptorija sv. Krševana

Benediktinci su postavili temelje srednjovjekovne kulture pa su njihovi samostani postali ključnim središtima znanosti i umjetnosti, a glavne aktivnosti bile su im prepisivanje i čuvanje starih rukopisa, književna produkcija te obrazovanje. Pretpostavlja se da su svi uređeni samostani, a osobito veće i važnije opatije imale svoj skriptorij gdje su se prepisivale liturgijske knjige, Sveto pismo i djela crkvenih pisaca. Pravilo sv. Benedikta nalagalo je da redovnici moraju svakodnevno čitati, pa je skriptorij opskrbljivao biblioteku koja je bila najvrjedniji dio samostana jer se smatralo da je samostan bez knjiga kao tvrđava bez oružja.[217] Uglavnom je prihvaćeno mišljenje da je i zadarski Sv. Krševan imao svoj skriptorij i da su ondje nastala tri vrijedna iluminirana rukopisa

[212] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 142.
[213] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 143.
[214] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 143.
[215] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 143.; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 305.
[216] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 308.
[217] Ivan Ostojić (1964.), str. 48.

ranoromaničkoga podrijetla za obližnji ženski benediktinski samostan sv. Marije, a radi se o *Časoslovu opatice Čike,* te *Časoslovu* i *Evanđelistaru opatice Vekenege*.[218]

Časoslov opatice Čike (MS. Canon. Liturg. 277) nastao je između 1065. i 1075. godine, a nalazi se u Bodleian Libraryju u Oxfordu.[219] Krajem 18. stoljeća dospio je u posjed venecijanskog isusovca Mettea Luigija Canonicija, a godine 1817. njegovi su nasljednici cijelu kolekciju prodali glasovitoj britanskoj biblioteci u Oxfordu.[220] Rukopis je izrađen na pergameni, dimenzija je 10 x 13.5 cm i sastoji se od 154 folije. Uvezan je u drvene korice presvučene zelenom kožom. Stariji dio knjige pisan je beneventanom i raspoređen je u stupce dimenzija oko 5.5 x 9 cm. Ukupno sadrži 155 većih ukrašenih početnih slova, izrađenih zlatnom, plavom, zelenom i crvenom bojom, te 123 slikana inicijala, od kojih su najbrojniji oni s uresom u obliku prepleta, vitica i ptičjih glava. Inicijali sa životinjskim figurama najčešće prikazuju stilizirane ptice i pse u neobičnim pozama, odnosno savinute tako da poprime oblik željenog slova. Na foliji 55 je jedini primjer gdje se pojavljuje ljudski lik u funkciji ukrasa, i to u obliku slova „I“ (tb.4., sl.1.a.).[221] Ljudska glava i noga naslikane su realistično, a kombinirane su s geometriziranim oblikom tijela. Devet inicijala sadrži prikaz svetačkih poprsja u okruglom okviru, većina ih je na zlatnoj pozadina s izuzetkom svetca u biskupskom ornatu na crvenoj podlozi, dok je na zelenoj prikazana svetica u raskošnoj odjeći.[222] Ta dva sveca ističu se jer imaju i velike pozlaćene aureole. Jedini lik koji se po koncepciji razlikuje je svetac na foliji 57, jer nije frontalno postavljen kao ostali već je u profilu (tb.4., sl.1.b.).[223] Prikazana mu je samo glava s istaknutom bradom, naglašenim okom i bogatom kovrčavom kosom. Izgleda da je iluminator nastojao izbjegnuti monotoniju variranjem likovnih elemenata, pa je na minijaturama s ljudskim likom kombinirao bizantsku tradiciju slikanja sa slobodnijim tretmanom svetačkih figura koje su uobičajene za zapadnjačko slikarstvo.[224] S obzirom na to da su iluminacije vrlo malih dimenzija detalji nisu posebno naglašeni, pa su likovi rađeni jednostavnom kombinacijom tankih linija i ploha boja.[225] Smatra se da je časoslov djelo jednog umjetnika koji

[218] Ivo Petricioli (1990.), str. 198.; Rozana Vojvoda (2011.), *Dalmatian Illuminated Manuscripts Written in Beneventan Script and Benedictine Scriptoria in Zadar, Dubrovnik and Trogir*, Department of Medieval Studies, Central European University, Budimpešta; Medieval Manuscripts in Oxford Libraries, https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/ (pregledano 19. rujna 2020.)

[219] Više o tom rukopisu vidi u: Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 68.; Rozana Vojvoda (2011.); Medieval Manuscripts in Oxford Libraries, https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/catalog/manuscript_2965 (pregledano 19. rujna 2020.)

[220] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 68.

[221] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 68.

[222] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 68.

[223] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 68.

[224] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 68.

[225] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 68.

pokazuje smisao za grafičku preglednost, ali i za estetiku.[226] Rukopis je služio kao liturgijska zbirka za osobnu upotrebu, a molitelj je bio označen u ženskom rodu. Taj raskošno izveden časoslov načinjen je za opaticu Čiku, imućnu plemkinju koja je potjecala iz najznačajnije zadarske patricijske obitelji - Madijevaca, a nosila je i najviši naslov *abbatissa ingenuitate precipua*.[227] Najvjerojatnije je bila kneževskog i kraljevskog roda jer ju istaknuti hrvatski vladar Petar Krešimir IV. u ispravi iz 1066. godine, u kojoj samostanu sv. Marije daruje kraljevsku slobodu, naziva *sororo mea Cicca* i smatra ju svojom sestrom po majci Vekenegi starijoj.[228] Pretpostavlja se da je opatica Čika umrla oko 1095. godine i da je pokopana u benediktinskoj crkvi sv. Marije u Zadru.[229] Isti iluminator, vjerojatno zadarskoga podrijetla, oslikao je i *Časoslov opatice Vekenege* (MS. Cod. lat. oct. 5) koji je nastao između 1071. i 1085. godine, a nalazi se u Magyar tudományos Akádemia u Budimpešti u čiji je posjed došao tijekom 19. stoljeća.[230] Rukopis je izrađen na pergameni, dimenzija je 10.2 x 15.2 cm i sastoji se od 110 folija. Uvezan je u drvene korice presvučene kožom, a sve folije osim prve i posljednje pisane su beneventanom. Tekst je raspoređen u stupce dimenzija oko 6.4 x 10.5 cm i ukupno sadrži 144 ukrašena inicijala, od kojih je 105 velikih i 39 malih. Najbrojniji su inicijali s uresom u obliku prepleta, vitica i ptičjih glava. Ljudski lik najčešće se javlja unutar biljnih i životinjskih ornamenata u obliku ukrasne maske. Malobrojni i uglavnom loše sačuvani su inicijali sa svetačkim likovima. Na zlatnoj pozadini u okruglim poljima naslikana su ljudska poprsja na kojima se uočava kombinacija bizantske tradicije slikanja sa slobodnijim tretmanom svetačkih figura koje su tipične za zapadnjačko slikarstvo.[231] Taj časoslov načinjen je za opaticu Vekenegu, Čikinu kćer koja ju je naslijedila nakon njezine smrti u zadarskom samostanu sv. Marije.[232] Na čelu te opatije bila je sve do svoje smrti 1111. godine, gdje je je i sahranjena. Njezino tijelo smješteno je u sarkofag koji se nalazi u grobnici na jugozapadnom zidu kapitularne dvorane. Iznad sarkofaga je mramorna bifora u čijem je gornjem dijelu četvrtasta ploča s natpisom i godinom Vekenegine smrti (1111. g.).[233] Drugi vrijedan ranoromanički rukopis koji se dovodi u vezu s istom opaticom Vekenegom je njezin *Evanđelistar* (MS. Canon. Bibl. Lat. 61) koji je nastao je 1095./1096. godine, a nadopunjen je krajem 12. stoljeća (tb.4., sl.2. a.-b.).[234] Nalazi se u

[226] Vidi u: Sanja Knežević, „Časoslov opatice Čike (1066.): plod crkvene reforme 11. stoljeća na hrvatskom tlu“, u: *Zadarska* smotra 1-2 (2016.), str. 36.
[227] Sanja Knežević (2016.), str. 28.
[228] Sanja Knežević (2016.), str. 28.
[229] Sanja Knežević (2016.), str. 30.
[230] Više o tom rukopisu vidi u: Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 68. Rozana Vojvoda (2011.).
[231] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 70.
[232] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 70.
[233] Nada Klaić, Ivo Petricioli (1976.), str. 249-250.
[234] Vidi više o tom rukopisu u: Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 70.; Rozana Vojvoda (2011.); Medieval Manuscripts in Oxford Libraries, https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/catalog/manuscript_2078 (pregledano 19. rujna 2020.)

Bodleian Libraryja u Oxfordu, a kao i *Časoslov opatice Čike* dospio je u Oxford kada je kolekcija Canonicija prodana biblioteci 1817. godine.[235] Rađen je na pergameni i dimenzija je 19 x 28.5 cm. Sastoji se od 200 folija i uvezen je u drvene korice koje su obložene plavkastom kožom. Ukrašeni inicijali istaknuti su u cijelom tekstu, a najčešće je to slovo „I". Ponajviše je prisutno zoomorfnih inicijala, ponegdje s ljudskim poprsjima ili glavama. Rukopis sadrži i dva velika monograma. Veliki inicijal „E" napravljen je na zlatnoj pozadini, a sastoji se od isprepletenih vitica plave, crvene, ružičaste i zelene boje koje završavaju peterolistima ili ptičjim glavama. Ondje su i prikazi fantastičnih životinja s psećim tijelom i ptičjim glavama, a na dva kraja su im naslikane i ljudske glave u profilu koje su srodne onima iz *Časoslova opatice Čike*.[236] U evanđelistaru je i veliki monogram sa središnjim prikazom *Agnus Dei*. Izveden je na zlatnoj pozadini, a monogram se sastoji od prepletenih vitica plave, crvene, ružičaste i zelene boje koje većinom završavaju ptičjim glavama. U gornjem lijevom uglu vitice završavaju velikim likom ptice. Prikazi cijelih svetačkih figura su rijetki, a predstavljaju evanđeliste u stojećem stavu. Jedan je postavljen frontalno i ima arhaično bizantizirajući stav, dok su dvojica pokrenuta u življim pozama.[237] Stariji dio rukopisa sadrži iluminacije koje imaju relativno ujednačen izgled i smatraju se djelom dvaju majstora, od kojih je jedan vjerojatno bio skriptor.[238] Pretpostavlja se da je rukopis nadopunjen iluminacijama krajem 12. stoljeća, pa se trećem majstoru pripisuje lik evanđelista Marka i neobojana minijatura s prikazom Posljednje večere koja zauzima polovicu stranice.[239] Od starijih se iluminacija razlikuju po preciznijem crtežu i po uvjerljivijem komponiranju figura.[240]

[235] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 70.
[236] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 70.
[237] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 70.
[238] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 70.
[239] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 72.
[240] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 72.

3.2. Novi samostanski sklop u zrelom srednjem vijeku

U 12. i 13. stoljeću opatija sv. Krševana temeljio je preuređena. Godine 1154. spominju se radovi na samostanskim zgradama, a dva desetljeća nakon toga posvećena je nova crkva.[241] No, radovi na crkvi i samostanu nastavili su se i tijekom sljedećega stoljeća što se može zaključiti na osnovu stilskih karakteristika njihove kamene plastike.[242] Izgradnja zrelo srednjovjekovnog sklopa bila je podređena općim pravilima reda, međutim, urbane zadanosti grada, a osobito graditeljske strukture ranosrednjovjekovnoga samostana uvjetovale su određena odstupanja od tih pravila.[243] Tako je novopodignuta crkva bila smještena južno od samostanskih zgrada, a razlog takvog obrnutog rješenja bio je u tome što je novi sklop uglavnom naslijedio osnovni raspored starijega (tb.1., sl.1.c.). Iako romanička crkva nije izgrađena na istom mjestu kao i stara već sjevernije od nje, orijentacija sklopa je ostala ista jer se samostan i dalje nalazio sjeverno od crkve. S obzirom da su samostanske zgrade s klaustrom uglavnom naslijedile položaj starijih, pretpostavlja se da su u novouređeni sklop bili uklopljeni i neki raniji dijelovi, poput „starog klaustra" za kojega se smatra da je ostao sačuvan, ali je bio podređen funkcijama nove cjeline.[244]

3.2.1. Romanička crkva

Postojeća crkva sv. Krševana jedan je od znamenitijih spomenika romaničke graditeljske baštine na istočnoj strani Jadrana. Vrijedan podatak o njezinoj posveti donosi C. F. Bianchi koji navodi da ju je posvetio zadarski nadbiskup Lampridije, 4. svibnja 1175. godine.[245] Zaključak o tome zasniva na jednom, nažalost, izgubljenom natpisu koji je bio ispisan u fresko tehnici, a nalazio se na luku iznad glavne apside. U literaturi je uglavnom prihvaćeno mišljenje da je romanička crkva posvećena 1175. godine. Međutim, datum posvete ne znači nužno da je tada bila i dovršena jer su se radovi na njoj nastavili i nakon te godine.[246] Crkva zadarskih benediktinaca je

[241] Pavuša Vežić (1990.), str. 169.
[242] Pavuša Vežić (1990.), str. 169.; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 308.
[243] Pavuša Vežić (1990.), str. 169.
[244] Pavuša Vežić (1990.), str. 169.
[245] Carlo Federico Bianchi (1877.), str. 302.; Ivo Petricioli (1990.), str. 202.
[246] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 308.

monumentalna trobrodna i troapsidalna bazilika koja je široka 18 metara i dugačka 32 metra. Svojim dimenzijama, kao i arhitekturom slijedi primjer tadašnjih reprezentativnih katedrala, osobito obližnje Sv. Stošije, ali i trogirskog Sv. Lovre, te kotorskog Sv. Tripuna.[247] Osim s najvažnijim romaničkim katedralama na ovim prostorima, vidljiva je bliskost i s benediktinskim crkvama, posebice s tipološki srodnom Sv. Marijom na otoku Lokrumu, najznačajnijom opatijom u dubrovačkom kraju, koja je najvjerojatnije izgrađena sredinom 12. stoljeća.[248]

Zapadno pročelje romaničke crkve dobro je očuvano, a izgrađeno je od glatkih i fino klesanih kamenih blokova (tb.5., sl.1.). U gornjoj je zoni plitkim lezenama podijeljeno u tri dijela, što se podudara s unutrašnjom diobom prostora na tri broda. Središnji, zabatni dio ističe se širinom i visinom koje odgovaraju glavnom brodu crkve. Podno njegove strehe je potkrovni vijenac s jednostrukim visećim lukovima na konzolama. Dva uska polukružno zaključena otvora nalaze se u osi zabata, a ispod njih je niz od osam niša koje su jednake visine kao i gornja bifora (tb.6., sl.1. a.-b.). Taj niz dominira pročeljem, a u njegovom središnjem dijelu je veći otvor lučnoga završetka. Pretpostavlja se da je tako veliki prozor naknadno otvoren i da je na tom mjestu izvorno bio otvor, ali manjih dimenzija.[249] Između svake niše i prozora su dva vitka stupića s fino isklesanim kapitelima, većina ih ima lisnate motive, dok je jedan kubičan, poput onih na glavnoj apsidi. Lukovi nad nišama, kao i oni potkrovnoga vijenca izvedeni su u kombinaciji bijelog i sivog mramora te crvenkaste rapske breče.[250] U donjoj zoni pročelja su dva portala, od kojih je reprezentativniji središnji s lunetom i četiri mramorna luka blago srpastog oblika (tb.5., sl.2.). Portal je nadvišen istaknutim i strmim zabatom, a vjerojatno je takva portalna konstrukcija bila povezana s (polu)stupovima na bočnim stranama.[251] Južni portal je manjih dimenzija i jednostavnije je oblikovan, s nadvratnikom i lunetom srpastog oblika. Od arhitektonske plastike pročelja potrebno je spomenuti i tri figurativne skulpture: bik i dva lava (tb.7., sl.1.-3.).[252] Lik bika, simbola evanđelista Luke, nalazi se u desnom kutu pročelja ispod strehe i okrenut je u stranu, dok su dva lava postavljena na oba ruba zabata tako da prednjim dijelom tijela izlaze u prostor pročelja. Jedna im je strana tijela vidljiva, dok je druga uklopljena u kameni blok. Skulptura bika ima naglašen volumen, ali je izvedena vrlo jednostavno i bez isticanja detalja. Anatomske pojedinosti njegova tijela prilično su stilizirane i naznačene tek snažnijim linijama, dok mu je detaljnije

[247] Ivo Petricioli (1990.), str. 200.; Pavuša Vežić (1990.), str. 170.; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 306.
[248] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 306.
[249] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 306.
[250] Ivo Petricioli (1990.), str. 202.
[251] Ivo Petricioli (1990.), str. 200.; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 306.
[252] Više o tim skulpturama vidi u: Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 171.

obrađena glava s velikim očima i širokom njuškom.[253] U odnosu na bika, glave i grive lavova su razrađenije. No, u usporedbi sa srodnim lavom na pročelju zadarske katedrale razlikuju se jer su u uspravnom položaju, drugačije im je isklesana i griva koja djeluje poput dugačkih pletenica, kao i lošijom obradom anatomskih detalja.[254] Pretpostavlja se da su sve tri skulpture isklesali domaći majstori kojima je kao uzor poslužila srodna skulptura obližnje katedrale, a datiraju se u drugu polovinu 12. stoljeća.[255]

Južni zid crkve orijentiran je prema ulici, njegova donja zona razvedena je s dvanaest polukružnih lukova koje nose tordirani polustupovi na profiliranom soklu (tb.8., sl.1. a.-b.). Podno prvog luka do pročelja uzidana je antička kamena ploča s natpisom, a radi se o nadgrobnom cipusu ili steli Kvinta Delija Fuska.[256] Između četvrtog i petog luka je renesansni portal, no nije poznato je li na tom zidu i izvorno postojao ulaz. Početkom 20. stoljeća izvedeni su znatniji radovi na gornjem dijelu glavnog broda jer su tada zazidana tri velika barokna prozora, otvoreno je deset „romaničkih" otvora bez sigurnih potvrda da su se ondje nalazili i izmijenjen je nagib krovišta.[257] Ispod strehe glavnog broda su dvostruki viseći lukovi na trbušastim konzolama. Takav snažni plasticitet u izvedbi konzola i lukova nije vidljiv na zapadnom pročelju i apsidi.[258] Istovjetne primjere trbušastih konzola i lukova nalazimo u obližnjoj katedrali koja je bila obnovljena nakon križarskog pohoda 1202. godine, kao i kod benediktinske crkve sv. Marije na otoku Mljetu te Sv. Ane i Koleđate u Kotoru koje sve nastaju početkom 13. stoljeća.[259] Stoga se smatra da je i potkrovni vijenac glavnog broda Sv. Krševana nastao nekoliko desetljeća nakon posvete crkve, tj. početkom 13. stoljeća.[260] Sjeverni zid je orijentiran prema samostanu (tb.8., sl.2.). Na sredini tog zida je portal koji je povezivao crkvu i klaustar, a moguće je da se jedan ulaz nalazio i na istočnoj strani tog zida.[261] Pretpostavlja se da na sjevernom brodu izvorno nisu bili prozorski otvori.[262] Istočni dio crkve završava trima istaknutim polukružnim apsidama, od kojih je središnja dvostruko veća od bočnih (tb.9., sl.1. a.-c.). Donja zona glavne apside razvedena je sa šest polustupa koji se izdižu iz niskog sokla i pri vrhu se nadovezuju na vijenac dvostrukih visećih lukova (tb.10.). U središnjem dijelu, između dva polustupa, je veliki prozorski otvor lučnog završetka (tb.11., sl.1.). Taj prozor je proširen u baroku, a od znatno manjeg romaničkog otvora ostao je očuvan tek dio gornjeg

[253] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 171.
[254] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 171.
[255] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 171.
[256] Više o tome vidi u: Ivo Petricioli (1990.), str. 200.
[257] Ćiril Metod Iveković (1931.), str. 39-40.
[258] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 306.
[259] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 306.
[260] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 306.
[261] Pavuša Vežić (1990.), str. 172; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 306.
[262] Ćiril Metod Iveković (1931.), str. 34.; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 306.

polukružnog luka.[263] Gornju trećinu apside krasi galerija s vijencem dvostrukih lukova na istaknutim konzolama koje podupiru vitki stupići s kubičnim kapitelima, poput onih na zvoniku i u kapitularnoj dvorani ženskog benediktinskog samostana sv. Marije te u katedrali (tb.12., sl.1. a.-b.).[264] Taj dio apside osvjetljen je s pet uskih prozora. Premda su galerije na apsidi vrlo česte u romaničkoj arhitekturi zapadne obale Jadrana, zadarski Sv. Krševan predstavlja jedini takav primjer na istočnojadranskom prostoru.[265] Obje bočne apside imaju jednostavan potkrovni vijenac s jednostrukim visećim lukovima na konkavnim konzolama. Na južnoj je sačuvan i izvorni polukružni otvor s fragmentima tranzene (tb.11., sl.2.).

Unutrašnji prostor bazilike odijeljen je s četiri jača četvrtasta stupa i osam stupova kružnoga presjeka, a nadvisuju ih polukružni lukovi (tb.13., sl.1.). Središnji četvrtasti stupovi su dodatno ojačani dvama pilastrima, te lukovima na bočnim zidovima (tb.13., sl.2.). Za stupove kružnoga presjeka upotrjebljen je skupocjeniji materijal mramor i porfirit antičkoga podrijetla.[266] Kapiteli su im fino isklesani s listovima akantusa, a na nekima su i male ljudske figure. Svi kapiteli su romaničkoga podrijetla, ali su rađeni po antičkom uzoru.[267] Lukovi arkada izvedeni su od pravilno klesanih kamenih blokova od bijelog vapnenca. Iznad zone arkada je vijenac s neprekinutim nizom tzv. pilinih zubaca, a na istočnoj strani tog vijenca umetnute su dvije figurativne konzole. Na jednoj je prikazana ljudska (tb.14., sl.1.), a na drugoj lavlja glava (tb.14., sl.2.). Obje skulpture pokazuju visoku kvalitetu izvedbe, osobito je to uočljivo u vještoj i realističnoj obradi muškog lica, pri čemu su posebno detaljno isklesani uvojci njegove kose i brade.[268] Na osnovu njihovih stilsko-morfoloških odlika smatra se da nastaju nakon skulptura zapadnoga pročelja, i to vjerojatno u ranom 13. stoljeću.[269] Nad vijencem i konzolama je niz od sedam polukružno zaključenih uskih otvori. Pretpostavlja se da se radilo o otvorima za nisku galeriju, moguće lažnu, a koja je vjerojatno nastala po uzoru na onu u katedrali.[270] Iznad te zone su otvoreni pretpostavljeni „romanički" prozori na južnom zidu, dok su na sjevernom zadržana tri veća barokna otvora. Po svemu sudeći, romanička crkva nije bila nadsvedena već je imala otvorenu krovnu konstrukciju.[271] Podno svetišta koje je povišeno u odnosu na ostatak crkve i sezalo je do drugog para nosača, nalazi se kripta.

[263] Ivo Petricioli (1990.), str. 202.; Pavuša Vežić, „Primjeri protorenesanse u Zadru", u: *Renesansa i renesansne umjetnosti Hrvatske: zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića" održanih 2003. i 2004. godine*, (ur.) Predrag Marković, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2008., str. 445.; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 307.
[264] Ivo Petricioli (1990.), str. 202.
[265] Ivo Petricioli (1990.), str. 202.; Pavuša Vežić (1990.), str. 170.; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 307.
[266] Ivo Petricioli (1990.), str. 200.; Pavuša Vežić (1990.), str. 170.; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 307.
[267] Pavuša Vežić (2008.), str. 445.; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 307.
[268] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 307.
[269] Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 307-308.
[270] Ivo Petricioli (1990.), str. 200.; Pavuša Vežić (1990.), str. 170.; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 307.
[271] Ivo Petricioli (1990.), str. 200.; Pavuša Vežić (1990.), str. 170.; Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 307.

Riječ je, zapravo, o vrlo niskom i uskom presvođenom prostoru u južnom dijelu svetišta, ispod apside i dijela bočnog broda, a otkrio ga je Ć. M. Iveković početkom 20. stoljeća.[272] U tom prostoru nađen je prazan sarkofag, kamena ploča s mučeničkom krvi sv. Krševana te više izvora slatke vode.

3.2.1.1. Zidne slike

Uglavnom je prihvaćeno mišljenje da je veći dio unutrašnjosti crkve bio prekriven zidnim slikama. Ostatci fresaka očuvani su u tri sloja, od kojih dva imaju stilske karakteristike romanike i jedan kasne gotike. Prvi romanički sloj najvjerojatnije je nastao oko 1175. godine kada se datira i mozaik u glavnoj apsidi.[273] Prema svjedočanstvu C. F. Bianchija u kaloti središnje apside nalazio se veliki mozaik koji je 1175. godine dala izraditi Stana, kći kneza Petronje, o čemu je svjedočio natpis: *HOC OPVS FIERI IVSSIT STANA FILIA COMITIS PETRANA JADERE ET D(ALMATIE) P(ROCONSULIS).*[274] Osim imena naručiteljice tog mozaika, u natpisu se navodi 4. svibanj kao datum posvete romaničke crkve te da je povodom toga izrađen mozaik.[275] U središnjem dijelu mozaika bio je prikazan Krist između Bogorodice i sv. Ivana Evanđelista, a u donjoj zoni niz od dvanaest apostola. Od apostola se navode sv. Petar, sv. Pavao, sv. Jakov i sv. Šimun, a kod potonje dvojice nalazio se i zapis s imenom donatorice.[276] Premda su mozaici bili učestala dekoracija reprezentativnih bazilika sjevernog Jadrana, osobito u Veneciji i Akvileji, s kojom je Zadar održavao tijesne kulturne veze, spomenuti mozaik u glavnoj apsidi Sv. Krševana je jedini poznati primjer upotrebe tehnike mozaika u zadarskom, ali i dalmatinskom slikarstvu srednjega vijeka.[277] Njegova naručiteljica, Stana, bila je pripadnica najviših društvenih krugova na što upućuju titule uz ime njezina oca Petronje, kneza Zadra i *princepsa* Dalmacije.[278] Ta dvostruka funkcija nastavak je tradicije bizantske vlasti kada su članovi istaknute obitelji Madijevaca obnašali funkciju priora Zadra i prokonzula Dalmacije u 11. stoljeću.[279] Mozaik s natpisom nažalost je uništen 1791.

[272] Više o kripti vidi u: Ćiril Metod Iveković (1931.), str. 19 i d.
[273] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 79.
[274] Carlo Federico Bianchi (1877.), str. 302.; Ivo Babić, „Zadarski knez Petronja i njegova kći Stana“, u: *Opvscvla archaeologica* 23-24 (2000.), str. 319.; Emil Hilje, Radoslav Tomić, (2006.), str. 7.
[275] Carlo Federico Bianchi (1877.), str. 303.; Ivo Babić (2000.), str. 319.
[276] Ivo Babić (2000.), str. 318.
[277] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str.7
[278] Carlo Federico Bianchi (1877.), str. 302-303.; Igor Fisković, „Umjetnost u Hrvatskoj pod vlašću Anžuvinaca“, u: *Mogućnosti,* XLI (1994.), str. 203.; Ivo Babić (2000.), str. 319.
[279] *Diplomatički zbornik*, 1967., str. 168.; Ivo Babić (2000.), str. 320.

godine.[280] Drugi sloj romaničkih fresaka stilski je blizak prvom, ali je kasniji od njega i datira se u početak 13. stoljeća. Dovodi se u vezu s intervencijama na sjevernoj apsidi kada je na mjestu prvotnog prozora izveden otvor većih dimenzija, uslijed čega je došlo i do oštećenja prvog sloja zidnih slika.[281] Tom prilikom nastaje drugi sloj romaničkog oslika u sjevernoj apsidi, jer je preslikana kalota i zid nad tom apsidom, kao i kompozicija Preobraženja Kristova na zabatu nad glavnom apsidom, a izrađene su i freske na sjeveroistočnom zidu crkve.[282] Iako je neobično da je Sv. Krševan dobio novi sloj oslika u relativno kratkom razdoblju, pretpostavlja se da je razlog tome bilo križarsko pustošenje Zadra 1202. godine o čemu svjedoči i pismo Inocenta III. u kojem papa optužuje venecijanskog dužda Enrica Dandola za uništavanje zadarskih crkava.[283] Stoga čini se da je u to doba bio oštećen i Sv. Krševan, te da se tada događaju intervencije na sjevernoj apsidi i nastaje drugi sloj zidnih slika. Vjerojatno za isto razdoblje treba vezati i potkrovni vijenac s visećim dvostrukim lukovima na trbušastim konzolama glavnoga broda, kao i dvije figurativne konzole u unutrašnjosti crkve.[284]

U sjevernoj apsidi očuvana su oba sloja romaničkih fresaka(tb.15., sl.1.).[285] Prikazi starijeg sloja bili su podijeljeni u tri vertikalne zone. U gornjoj zoni, tj. kaloti su tri svetca na plavoj pozadini - sv. Krševan u sredini, te do njega sv. Benedikt (s natpisom: ….S. BENE….) i vjerojatno sv. Skolastika, dok je donjim rubom tekao posvetni natpis od kojega je sačuvano: ….ONOR EP…[286] Od sv. Krševana uočljiv je tek dio rukava plavog ogrtača i aureole, a od sv. Benedikta vidljiv je dio smeđeg habita i ruka s otvorenom knjigom. U redovnički habit je odjeven i treći lik sa strane. Od drugog sloja fresaka sačuvana su samo stopala novonaslikanog sv. Krševana.[287] Kalotu od središnje zone dijeli dekorativni friz s akantusovim viticama i pticama. U srednjoj, prozorskoj, zoni je niz od osam svetaca na modroj pozadini, a pripisuju se prvom sloju oslika.[288] Prvi svetac nije identificiran, dok su drugi i treći prepoznati kao sv. Kuzma i sv. Damjan. Jednako su odjeveni, samo u različitim bojama, oba u ruci drže kutijice i rotulus, te u ušima imaju naušnicu. Sv. Damjan je ponajbolje očuvan svetački lik (tb.15., sl.2.). Ima lice muškarca zrele dobi i svojim velikim bademastim očima gleda ravno u promatrača. Odjeven je u svijetloplavu tuniku i oker košulju. Podno tunike je duga haljina ljubičaste boje, dok tuniku prekriva zelenkastomodri ogrtač s kvadratičastim ovratnikom. Jedan od svetaca prepoznat je kao sv. Ivan Krstitelj, a sačuvana mu je

[280] Ivan Ostojić (1964.), str. 53.
[281] Više o tome vidi u: Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 79-84.
[282] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 79.
[283] Ivo Petricioli (1990.), str. 207-208.; slično misle i: Ivan Josipović, Ivana Tomas (2017.), str. 307.
[284] Ivan Josipović, Ivana Toma (2017.), str. 308.
[285] Više o tome vidi u: Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 79-84.
[286] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 80.
[287] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 80.
[288] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 80.

lijeva strana tijela i odmotani svitak s natpisom *EGO VOX CLANANTIS IN DESERTO...*[289] Pretpostavlja se da su ostali likovi prikazivali apostole, što se zaključuje na temelju njihove antičke odjeće i sandala.[290] U trećem, najnižem dijelu, naslikan je zastor. Oba sloja romaničkih fresaka sačuvana su i na zidu nad sjevernom apsidom. Prvom sloju se pripisuju dva sveca, a drugom kompozicija Navještenje od koje je vidljiv dio arhanđela na lijevoj strani.[291]

Na sjeveroistočnom zidu crkve, neposredno do apside, očuvan je samo drugi sloj romaničkih slika (tb.15. sl.3.).[292] Radi se o tri kompozicije koje su odijeljene vrpcama. Gornja prikazuje Kristovo rođenje (dimenzije: 411 x 213 cm) i prilično je oštećena. U sredini je velika ružičasta špija nad kojom lebde anđeli. Unutar špilje su jaslice u kojima leži Krist, umotan u zelenkaste povoje i položen na bijeli ornamentirani rubac, a nad njim su glave vola i magarca. Desno od jaslica su neproporcionalno male figure sv. Josipa koji zamišljeno sjedi s glavom naslonjenom na desnu ruku, te dviju žena koje peru Krista. Od lika Bogorodice sačuvan je tek rub tamnoplavog plašta i dio strunjače. Na tamnomodroj pozadini iznad špilje je anđeo koji dvojici pastira javlja radosnu vijest. Jedan pastir je prikazan kao starac i odjeven je u kozje krzno, dok je je drugi mlađi u tamnoj tunici s ogrtačem. Nekoliko ovaca koje spavaju ispred pastira vidljivo je samo u crtežu. Od druge kompozicije uočljivi su neznatni ostatci četiri svetca u frontalnom stavu. U trećoj kompoziciji je u sažetom obliku predočen *Deisis,* s glavom Krista (s natpisom: *LVX MVNDI*), Marije i sv. Ivana Krstitelja (s natpisom: *VOX CLAMANTIS*).[293] U donjem dijelu je arhanđeo Mihovil s bijelom sferom (*keramion*) u ruci, a u kojoj su dva mladenačka svetca u jednostavnim bijelim haljinama i s velikim aureolama. Desno od njih je natpis:...*ET NVNC ANIMARVM,* pa se pretpostavlja da je taj prikaz vezan za sv. Kuzmu i sv. Damjana.[294] U zabatu nad glavnom apsidom vrlo su skromni ostatci kompozicije Preobraženja Kristova, a slikana je u dva sloja.[295] Slijedi klasičnu bizantsku ikonografiju sa središnjim likom Krista u mandorli koji desnom rukom blagoslivlja i u lijevoj drži rotulus. Pored Krista su Mojsije i Ilija, a u donjem dijelu sv. Petar, sv. Ivan i sv. Jakov. Oba sloja fresaka pokazuju visoku kvalitetu izvedbe te izrazito bizantizirajuće karakteristike, iako se drugi sloj življom pokrenutošću likova i slobodnijim korištenjem linije i boje približava zapadnjačkom slikarstvu.[296]

[289] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 80.
[290] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 80.
[291] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 80.
[292] Više o zidnim slikama vidi u: Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.)
[293] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 82.
[294] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 80-82.
[295] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 84.
[296] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 84.

Treći sloj zidnih slika koji se stilski vezuje za kasnu gotiku i datira u drugu polovinu 15. stoljeća sačuvan je u južnoj apsidi.[297] U kaloti je prikazan sv. Krševan u srednjovjekovnom oklopu. Ogrnut je crvenim ogrtačem, u ruci nosi barjak, a do nogu mu je crveni štit ukrašen bijelim križem. Sv. Stošija, ogrnuta u zeleni plašt, nalazi se s njegove desne strane, u jednoj ruci drži knjigu, a u drugoj mučeničku palmu. S lijeve strane sv. Krševana je najvjerojatnije lik sv. Donata ili sv. Zoila u svećeničkoj odjeći s knjigom u ruci.[298] Pozadinu čini modro nebo, zeleni brežuljci i kamene kuće, te zvonik piramidalnog završetka i kula s kruništem. Impostacija i proporcije likova su prirodne, a gotička stilizacija vidljiva je u naborima odjeće. Rubni ornamenti lozice i medaljona s križevima, također, imaju gotičke karakteristike. U donjem dijelu su ostaci građevina koji su vjerojatno bili u pozadini neke druge kompozicije.[299] Istom sloju slika pripada i simbol evanđelista Marka, okružen bogatim kasnogotičkim lisnatim motivima, a koji se nalazi u blizini apside iznad kolonada glavnog i južnog broda. Smatra se da su oslici rađeni prema starijem predlošku, jer otkrivaju arhaični ikonografski pristup unutar naprednijeg likovnog izraza.[300]

3.2.2. Samostan

Samostan je smješten sjeverno od crkve, a s njom je bio povezan s jednim ili s dva ulaza. Pretpostavlja se da se uz sjevernu apsidu nalazio romanički zvonik. Riječ je o prostoriji kvadratne osnove s križnim svodom i zidovima veće debljine, a koja je zabilježena na novovjekovnim planovima samostanskog sklopa.[301] Iz nacrta je vidljivo da je prostorija bila zapadnom stranom usmjerena prema klaustru i rastvorena biforom, dok je druga bifora bila na njezinom istočnom zidu. Od te prostorije sačuvan je dio istočnog zida s romaničkom biforom. No, bifora nije na izvornom položaju jer je prilikom poslijeratne obnove podignuta 30 cm više od ranije visine.[302] Taj dio zvonika s biforom uklopljen je u ogradni zid lapidarija Narodnog muzeja. Uz sjevernu stranu zvonika bilo je prislonjeno istočno krilo, a u prvoj prostoriji do zvonika najvjerojatnije je bila sakristija.[303] To se zaključuje na temelju jednog nacrta iz 17. ili 18. stoljeća (tb.1., sl.1.e.), a i iz kojega je uočljivo i to da je u srednjoj prostoriji sjevernog krila bila kuhinja, uz nju se nalazila

[297] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 85.
[298] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 85.
[299] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 85.
[300] Emil Hilje, Radoslav Tomić (2006.), str. 85.
[301] Pavuša Vežić (1990.), str. 169.
[302] Ivo Bavčević (1990.), str. 184.; Pavuša Vežić (1990.), str. 170.
[303] Pavuša Vežić (1990.), str. 170.

blagovaonica i gospodarski dio sklopa, dok su veliki dio slobodnih prostora uokolo samostanskih krila zauzimali vrtovi.[304] Vjerojatno je glavni ulaz u opatiju bio smješten u blizini Vrata sv. Krševana/Morskih vrata u ogradnom zidu samostana do rimskog slavoluka, dok je glavni ulaz u gospodarski dio bio uz istočno krilo.[305] Smatra se da je ispred crkve bilo i predvorje, međutim, nije jasno je li predvorje bilo ograđeno zidom i je li ondje bilo groblje kako je to mislio Ć. M. Iveković.[306]

Od zrelo srednjovjekovnog samostana najviše saznanja posjedujemo o klaustru koji se prostirao duž cijele dužine sjevernog zida crkve, dok su ga na istoku i sjeveru zatvarala samostanska krila te na zapadu zid. Godine 1963. prilikom izgradnje stambene zgrade na položaju nekadašnjeg gospodarskog dvorišta samostana, otkriveni su ostatci temelja sjevernog dijela klaustra.[307] Pretpostavlja se da su granice klaustra na sjeveru prelazile postojeći zid lapidarija Narodnog muzeja, dok su mu granice na zapadu sezale do unutrašnjeg zida muzeja koji je u ravnini s renesansnim zvonikom crkve.[308] Također, na sjevernom zidu crkve, na visini od 2.30 metara su tragovi rupa čije su dimenzije 20 x 20 cm, dok razmak između tih rupa iznosi oko 2.20 metra.[309] U njima su bile kamene konzole koje su podržavale drvene grede trijema, a vjerojatno su nad tim gredama bili koso položeni krovovi sve do izgradnje njegova kata u 15. stoljeću.[310] Trijem se nalazio na sve četiri strane klaustra te je imao niski zid nad kojim su bili vitki udvojeni stupovi poligonalnoga presjeka s bazama i kapitelima, dok su na uglovima bili jači stupovi četvrtastoga presjeka.[311] Dijelovi tih romaničkih stupova s bazama i kapitelima otkriveni su prilikom poslijeratne obnove sklopa između 1957. i 1961. godine, a pohranjeni su u lapidariju Narodnog muzeja.[312] Svi ulomci se datiraju u kraj 13. stoljeća, a osobito vrijedan nalaz predstavlja skupina od četiri mramorna kapitela srodnih odlika koji su pripadali udvojenim stupovima trijema.[313] Jedan od njih je dobro očuvan, visine je 38 cm, širine 42.5 cm, te debljine 21.5 cm. Profil i promjer kapitela s donje strane odgovara okruglom stupu s četiri stupića sa strana, dok je s gornje strane bio glatki kvadrat.[314] U četiri kuta tog kapitela su manji kapiteli sa stiliziranim akantusovim listovima koji se „kovrčaju“ prema središnjem dijelu svake strane, gdje su u plitkom reljefu, visine oko 2-3 cm, simboli četvorice evanđelista. Simboli sv. Mateja i sv. Ivana su najbolje sačuvani i

[304] Pavuša Vežić (1990.), str. 170.
[305] Pavuša Vežić, (1990.), str. 172-173.
[306] Ćiril Metod Iveković (1931.), str. 15.; Pavuša Vežić (1990.), str. 172.
[307] Ivo Bavčević (1990.), str. 188.
[308] Ivo Bavčević (1990.), str. 188.
[309] Ivo Bavčević, (1990.), str. 182-184.
[310] Ivo Bavčević (1990.), str. 184.; Pavuša Vežić (1990.), str. 171.
[311] Ivo Bavčević (1990.), str. 184.; Pavuša Vežić (1990.), str. 171.
[312] Ivo Bavčević (1990.), str. 184.; Pavuša Vežić (1990.), str. 171.
[313] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 172.
[314] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 172.

kvalitetnije su isklesani. Simbol sv. Luke otučen je u gornjem dijelu prilikom preklesavanja kapitela, dok je simbol sv. Marka stiliziran na način kako se prikazivao mletački grb potkraj 13. stoljeća.[315] Uz simbole trojice evanđelista uklesana su i slova: uz sv. Ivana *S(ANCTUS) IO(HANNES),* sv. Mateja *S(ANCTUS) MAT(EUS*) i sv. Marka *S(ANCTUS).*[316] Izrazito snažan grafizam, kao i naglašena stilizacija detalja anatomije likova upućuje na ponešto arhaičan likovni izričaj, međutim, dobro razrađeni kompozicijski odnosi, a posebice sigurni potezi dlijeta, pa i pokušaj stvaranja psihološkog izraza na simbolu sv. Mateja odaju vještu ruku majstora koji ih je klesao.[317]

[315] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 172.
[316] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 172.
[317] Nikola Jakšić, Emil Hilje (2008.), str. 172.

ZAKLJUČAK

Za razumijevanje najranije povijesti opatije sv. Krševana u Zadru ključna su dva vrela: oporuka priora Andrije iz 918. godine u kojoj je zabilježen prvi spomen crkve sv. Krševana i isprava iz 986. godine gdje se navodi da se radi o benediktinskom samostanu. Oba dokumenta svjedoče i o ranoj povezanosti Sv. Krševana sa zadarskom vladajućom „dinastijom" Madijevaca, koja je bila zaslužna za organizaciju benediktinaca i benediktinki u Zadru. Ranosrednjovjekovni samostan sv. Krševana nastao je na antičkoj strukturi, odnosno na ostacima emporija pa se sklop morao prilagoditi ranijoj infrastrukturi. Dva izvora su vrlo važna za shvaćanje postepenog formiranja tog prvotnog samostanskog sklopa: već spomenuta isprava iz 986. godine gdje se između ostaloga opisuje povezivanje crkve i „starog klaustra" u jedinstvenu cjelinu kako bi benediktinski samostan bio uređen prema pravilima sv. Benedikta, te dokument iz 1036. godine u kojem stoji da su građani opatiji darovali vrt „pred crkvom sv. Tome" pa se sklop dodatno proširio i formirao u veću cjelinu. O crkvi koju spominje dokument iz 986. godine i koja je služila benediktinskoj redovničkoj zajednici graditeljski ostatci još uvijek nisu potvrđeni, jer na prostoru nekadašnjeg samostanskog sklopa nisu provedena sustavna arheološka istraživanja. Jedina konkretnija saznanja o tom zdanju posjedujemo zahvaljujući njegovoj kamenoj opremi predromaničkog podrijetla, a koju je moguće podijeliti u dva kronološki različita sloja: prvi u kasno 8. ili rano 9. stoljeće i drugi u zadnja desetljeća 9. stoljeća. Na temelju ta dva sloja skulpture zaključuje se da je prva crkva sv. Krševana najvjerojatnije bila većih dimenzija i da je bila dva puta opremana predromaničkim liturgijskim namještajem. Međutim, istovremeno to otvara i pitanje o podrijetlu crkve koja je ili izgrađena u predromanici pa je dva puta dobivala namještaj ili je tim novim namještajem bila obnovljena starija, ranokršćanska crkva. Tezi o obnovi ranokršćanskog zdanja u prilog idu i pronađeni ulomci kasnoantičke kamene plastike. Osim u predromanici, crkva je vjerojatno bila opremljena novom oltarnom ogradom u ranoj romanici na što upućuje ulomak ploče oltarne ograde s početka 12. stoljeća. O dobro organiziranom samostanskom sklopu Sv. Krševana tijekom rane romanike ukazuju i tri vrijedna iluminirana rukopisa iz zadnjih desetljeća 11. stoljeća koja su nastala u njegovu skriptoriju, a bila su izrađena za obližnji ženski benediktinski samostan sv. Marije.

U 12. i 13. stoljeću opatija je temeljio preuređena, a 1175. godine posvećena je nova crkva koja je podignuta sjevernije od stare. Ta monumentalna trobrodna i troapsidalna bazilika smatra se jednom od najistaknutijih romaničkih građevina na istočnoj obali Jadrana, a svojim dimenzijama,

kao i arhitektonskim rješenjem prati primjer onodobnih reprezentativnih katedrala, osobito obližnje Sv. Stošije, ali i benediktinskih zdanja. Istovremeno predstavlja i jedinstveni primjer crkve s vanjskom galerijom na glavnoj apsidi na prostoru istočnog Jadrana. Dijelovi njezine arhitektonske plastike, u prvom redu potkrovni vijenac glavnog broda, ukazuje na to da se na romaničkoj crkvi radilo i nekoliko desetljeća nakon njezine posvete, tj. početkom 13. stoljeća. Na osnovu dva stilski bliska sloja romaničkog zidnog oslika smatra se da je Sv. Krševan bio oštećen u križarskom pustošenju Zadra 1202. godine, te da se iz tog razloga događaju intervencije na sjevernoj apsidi (izmjene prozora) kada nastaje i drugi sloj fresaka, a moguće je da su tada izrađeni i viseći lukovi na trbušastim konzolama glavnog broda, kao i dvije figurativne konzole u njezinoj unutrašnjosti. Romaničku crkvu krasio je i veliki mozaik s prikazom Krista, Bogorodice, sv. Ivana Evanđelista i apostola u glavnoj apsidi, a koji je naručila ugledna zadarska plemkinja Stana. Taj mozaik je i jedini zasvjedočeni primjer upotrebe tehnike mozaika u dalmatinskom slikarstvu srednjega vijeka. Samostan je bio smješten sjeverno od crkve, a uz bočnu apsidu se nalazio zvonik te istočno krilo. Od romaničkog zvonika ostao je sačuvan istočni zid s biforom koji je sada dio ogradnog zida lapidarija Narodnog muzeja. Od zrelo srednjovjekovnog samostana najviše podataka posjedujemo o klaustru koji se prostirao duž cijele dužine sjevernog zida crkve, dok su ga na istoku i sjeveru zatvarala samostanska krila te na zapadu zid. Od klaustra su sačuvani dijelovi stupova s bazama i mramornim kapitelima trijema s kraj 13. stoljeća, a pohranjeni su u lapidariju Narodnog muzeja.

KRONOLOŠKE TABLICE

918. g. - Oporuka priora Andrije: prvi spomen crkve sv. Krševana u Zadru, navodi se i opat Odolbert.

o. 950. g. - Kralj Mihajlo Krešimir II. potvrđuje samostanu sv. Krševana posjed u Diklu.

19. prosinca 986. g. - Isprava *Krševanskog kartulara* pod rednim brojem 15. U njoj je Sv. Krševan prvi put zabilježen kao benediktinski samostan te se navodi primopredaja crkve zadarskim benediktincima, a objašnjen je i zahvat povezivanja crkve i „starog klaustra“ u jedinstvenu cjelinu prema pravilima sv. Benedikta.

1036. g. - Zadrani opatiji sv. Krševana ustupaju vrt ispred crkve sv. Tome, na tom položaju je najvjerojatnije kasnije podignuta postojeća romanička crkva.

1062. g. - Kralj Petar Krešimir IV. potvrđuje samostanu sv. Krševana posjed u Diklu.

1069. g. - Kralj Petar Krešimir IV. samostanu sv. Krševana daruje otok Maun.

12. stoljeće - Rimska kurija opatiji sv. Krševana daje pontifikalne povlastice.

4. svibnja 1175. g. - Zadarski nadbiskup Lampridije posvećuje novu (romaničku) crkvu sv. Krševana. O posveti svjedoči natpis koji se nalazio na luku iznad glavne apside sve do kraja 18. stoljeća. Istovremeno s posvetnim natpisom izveden je u glavnoj apsidi i mozaik kojega je naručila Stana, kći kneza Petronje.

1195. g. - Bula pape Celestina III.: samostanu sv. Krševana potvrđuje se devet crkava.

1202. g. - Križari i Mlečani pustoše Zadar, tada je oštećena romanička crkva i samotan.

1204. g. - Bula pape Inocenta III.: samostanu sv. Krševana se potvrđuje istih devet crkava kao i u buli pape Ceslestina III.

1233. g. - Papa Grgur IX. se potužio zadarskom nadbiskupu na pad redovničke discipline u samostanu sv. Krševana.

1359. g. - Gradsko vijeće odlučuje da svaki Zadranin na dan pobjede nad Venecijom daruje jednu svijeću od pola libra težine opatiji sv. Krševana

4. siječnja 1389. g. - Graditelj i klesar Pavao iz Sulmone isplaćuje klesara Maroja, sina Nikole iz Dubrovnika za rad na samostanu sv. Krševana.

3. veljače 1400. g. - Venecijanski slikar Menegelo Ivanov de Canali sklapa ugovor za izradu poliptiha glavnog oltara u crkvi sv. Krševana, po uzoru na onaj u zadarskoj katedrali.

1420.-1447. g. - Opat samostana sv. Krševana je Petar Kršavić.

1423. g. - Vijeće u Veneciji odlučuje da opat sv. Krševana mora biti iz Venecije.

17. svibnja 1439. g. - Opat Petar Kršavić sklapa ugovor s Markom pok. Petra i Ivanom Lanzilagi za stupove gornjeg dijela klaustra, te s Tomom Ostojinom za izradu novog krovnog pokrova za crkvu.

1447. g. - Umire opat Petar Kršavić, te je uspostavljena komendatarna uprava nad opatijom sv. Krševana (bula pape Nikole V. od 30. prosinca)

27. ožujka 1449. g. - Napravljen je popis samostanske imovine, a u njemu se navodi niz predmeta velike umjetničke vrijednosti.

1458.-1485. g. - Opat samostana sv. Krševana je Deodat Venier (bula pape Pia III. od 3. siječnja 1459. g.). U njegovo vrijeme obnovljen je samostan i izgrađen je novi zvonik u renesansnom slogu. Isti opat naručuje četiri vrijedne rukopisne knjige s iluminacijama.

28. rujna 1482. g. - Opat Deodat Venier sklapa ugovor s kiparom Tomom iz Faenze, od kojeg naručuje nacrte za šest kamenih okvira reprezentativnog prozora.

1488. g. - Umire opat Deodat Venier, a opatija sv. Krševana dodijeljena je komendatarnom opatu Bernardu de Rubeis.

1573. g. - Papa Grgur XIII. imenuje Pietra Giacoma Bortonija, nadbiskupa iz Pise, za komendatarnog opata Sv. Krševana.

1594. g. - Zadarski nadbiskup Minucije Minucci postaje komendatarni opat Sv. Krševana.

1602. g. - Minucije Minucci opatiju sv. Krševana pridružuje talijanskoj kongregaciji *Montis Oliveti*.

12. veljače 1619. g. - Bula pape Pavla II.: opatija sv. Krševana je pridružena kongregaciji sv. Justine u Padovi.

30. prosinca 1729. g. - Bula pape Benedikta XIII.: opatija sv. Krševana je predana sjemeništu nakon smrti njezina posljednjeg komendatarnog opata.

1807. g. - Opatija sv. Krševana je ukinuta u doba francuske uprave.

1806. – 1811. g. - Prostor nekadašnjeg samostana sv. Krševana prenamijenjen je za potrebe liceja. Basilio Mazzoli radi projekt preuređenja crkve i samostana 1808. g.

30. studenog 1832. g. - Osnovan je Narodni muzej, za potrebe muzeja prenamijenjeno je jugoistočno krilo nekadašnjeg samostana.

1838. g. - V. Presani iz Udina radi projekt proširenja samostana, tj. izgradnju novog krila.

1842. g. - Dovršeni su radovi na proširenju konvikta.

1911. – 1914. g. - Konzervatorski i restauratorski radovi na crkvi i samostanu, voditelj radova: Ćiril Metod Iveković.

1944. g. - Dijelovi samostanskog sklopa oštećeni su u savezničkom bombardiranju Zadra.

1956. g. - Uništeno je jugoistočno krilo samostana prilikom izgradnje stambene zgrade uz apside crkve.

2003. g. - Konstruktivna sanacija i rekonstrukcija pokrova apsida.

2006. g. - Sanacija krovne konstrukcije središnjeg broda crkve.

2015.-2016. g. - Radovi na zidnim slikama u sjevernoj i južnoj apsidi, radove je vodio: Hrvatski restauratorski zavod/HRZ.

2019.-2020. g. - Radovi na kamenoj plastici u unutrašnjosti i na glavnom portalu crkve, radove vodi: Hrvatski restauratorski zavod/HRZ.

POPIS LITERATURE

Knjige:

1. Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana*, Sv.1., Zadar: Tipografia Woditzka, 1877.
2. Vedrana Delonga, *The Latin Epigraphic Monuments of Early Mediaeval Croatia*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1996.
3. Igor Fisković, *Reljef kralja Petra Krešimira IV*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2002.
4. Emil Hilje, *Gotičko slikarstvo u Zadru*, Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
5. Emil Hilje, *Zadarski kipar i graditelj Pavao Vanuncijev iz Sulmone*, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016.
6. Emil Hilje, Radoslav Tomić, *Slikarstvo*, Zadar: Zadarska nadbiskupija, 2006.
7. Ćiril Metod Iveković, *Crkva i samostan sv. Krševana u Zadru: hrvatska zadužbina iz X. stoljeća*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1931.
8. Nikola Jakšić, *Klesarstvo u službi evangelizacije: studije iz predromaničke skulpture na Jadranu*, Split: Književni krug; Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2015.
9. Nikola Jakšić, Emil Hilje, *Kiparstvo I: od IV. do XVI. stoljeća*, Zadar: Zadarska nadbiskupija, 2008.
10. Nada Klaić, Ivo Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar: Filozofski fakultet u Zadru, 1976.
11. *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Sv. 1, *Listine godina 743-1100*, (ur.) Marko Kostrenčić, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1967.
12. Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, Sv. 1, *Opći povijesno-kulturni osvrt*, Split: Benediktinski priorat - TKON, 1963.
13. Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, Sv. 2, *Benediktinci u Dalmaciji*, Split: Benediktinski priorat - TKON, 1964.
14. Ivo Petricioli, *Umjetnička baština Zadra*, Zagreb: Matica hrvatska, 2005.
15. Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1976.
16. Mate Suić, *Zadar u srednjem vijeku*, Zadar: Filozofski fakultet, 1981.

Doktorski i diplomski radovi:

17. Sandra Begonja, *Uloga gradskog plemstva u urbanom razvoju Zadra u vrijeme Ludovika I. Anžuvinca (1358. – 1382.)*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2017.

18. Hrvoje Gabrić, *Crkvene reforme 11. stoljeća i njihov utjecaj na našem području*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2018.
19. Antonija Mlikota, *Obnova i izgradnja povijesne jezgre Zadra nakon razaranja u Drugom svjetskom ratu*, doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2013.
20. Tea Sirotić, *Osvajanje Zadra u Četvrtom križarskom ratu*, završni rad, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 2015.
21. Rozana Vojvoda, *Dalmatian Illuminated Manuscripts Written in Beneventan Script and Benedictine Scriptoria in Zadar, Dubrovnik and Trogir*, Department of Medieval Studies, Central European University, Budimpešta, 2011.

Članci:

22. Ivo Babić, „Zadarski knez Petronja i njegova kći Stana“, u: *Opvscvla archaeologica* 23-24 (2000.)
23. Šime Batović, „O mogućem muzeju Samostana Sv. Krševana“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990.
24. Ivo Bavčević, „Klaustar samostana Sv. Krševana u Zadru“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru,* (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990.
25. Karla Belančić, „Obnova crkve sv. Krševana preko 4 milijuna kuna“, u: *Zadarski list*, Zadar, 18. lipnja 2019.
26. Ivan Božilov, „Zadar i Četvrti križarski rat“, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 51 (2009.)
27. Igor Fisković, „Umjetnost u Hrvatskoj pod vlašću Anžuvinaca“, u: *Mogućnosti,* XLI (1994.)
28. Maren M. Freidenberg, „Samostan sv. Krševana i Zadar u X. – XIV. stoljeću“, u: *Radovi Zavoda Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 27-28 (1981.)
29. Miroslav Granić, „O kultu Sv. Krševana zadarskog zaštitnika“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990.
30. Miroslav Granić, „Opatija Sv. Krševana u komendi“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru,*

u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990.

31. Boris Ilakovac, „Kada je popločen i ukrašen emporij rimske kolonije Jader“, u: *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Vol. 32-33, No. 1 (1999.)
32. Ivan Josipović, Ivana Tomas, „The Abbey of St. Chrysogonus in Zadar - between Early Christian sculpture and the Romanesque architecture“, u: *Hortus artium medievalium : journal of the International Research Center for Late Antiquity and Middle Ages*, 23/1 (2017.)
33. Miljenko Jurković, „Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu“, u: *Starohrvatska prosvjeta* 20 (1992.)
34. Sanja Knežević, „Časoslov opatice Čike (1066.): plod crkvene reforme 11. stoljeća na hrvatskom tlu“, u: *Zadarska* smotra 1-2 (2016.)
35. Lujo Margetić, „O kartularu samostana sv. Krševana u Zadru“, u: Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru 37 (1995.)
36. Ivan Mustać, „Cartula traditionis ecclesie Beati Chrysogoni martiris iz 986. godine“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru,* (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990.
37. Zrinka Nikolić, „Madijevci: primjer obitelji dalmatinske gradske elite u desetom i jedanaestom stoljeću“, u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 23, (ur.) Tomislav Raukar, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2005.
38. Grga Novak, „Devetstota godišnjica Krešimirove povelje“, u: *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 16-17 (1969.)
39. Ivo Petricioli, „Umjetnička baština Samostana Sv. Krševana do 16. stoljeća“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru,* (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990.
40. Marija Stagličić, „Obnova Samostana Sv. Krševana u 19. stoljeća“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru,* (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990.
41. Zvjezdan Strika, „Translatio beati Chrysogoni martyris kao narativno vrelo rane hrvatske prošlosti“, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 51 (2009.)

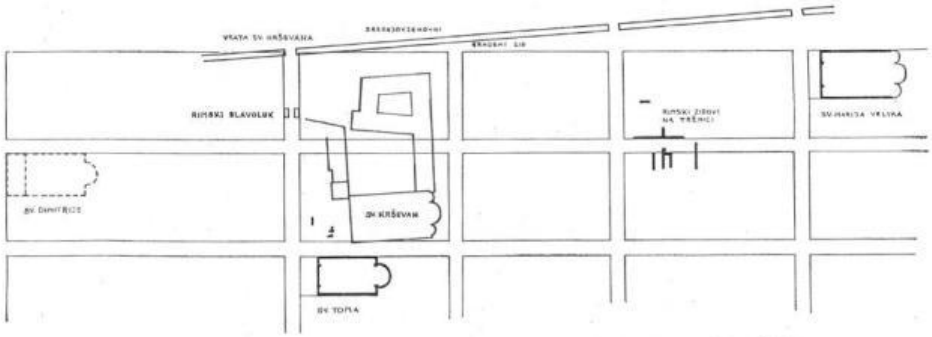
42. Trpimir Vedriš, „Changes in the iconography of St Chrysogonus as a reflection of cultural, social and political changes in medieval Zadar“, u: *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages. Image of the Town in the Narrative Sources: Reality and/or Fiction?,* (ur.) Irena Benyovsky Latin, Zrinka Pešorda Vardić, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017.
43. Pavuša Vežić, „Opatija Sv. Krševana u Zadru razvoj prostorne cjeline“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru,* (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990.
44. Pavuša Vežić, „Pilastar sa stupićem ograde svetišta iz episkopalnog kompleksa u Zadru“, u: *Ars Adriatica,* 5 (2015.)
45. Pavuša Vežić, „Primjeri protorenesanse u Zadru“, u: *Renesansa i renesansne umjetnosti Hrvatske: zbornik radova sa znanstvenih skupova „Dani Cvita Fiskovića“ održanih 2003. i 2004. godine*, (ur.) Predrag Marković, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2008.
46. Pavo Živković, „Posjedi i prihodi Samostana Svetog Krševana u Zadru od osnivanja do konca XV. stoljeća“, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, (ur.) Ivo Petricioli, Zadar: Narodni list, 1990.

Internetski izvori:

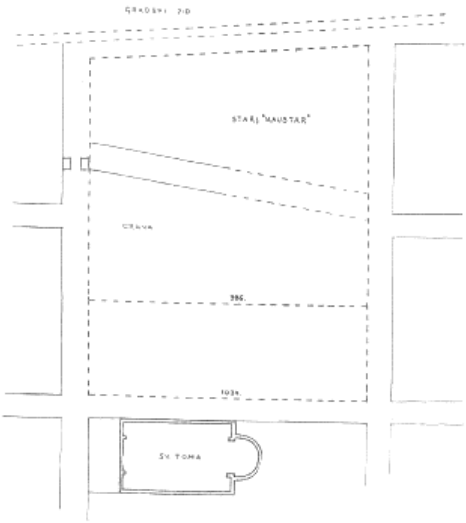
47. Medieval Manuscripts in Oxford Libraries, https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/ (pregledano 19. rujna 2020.)

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

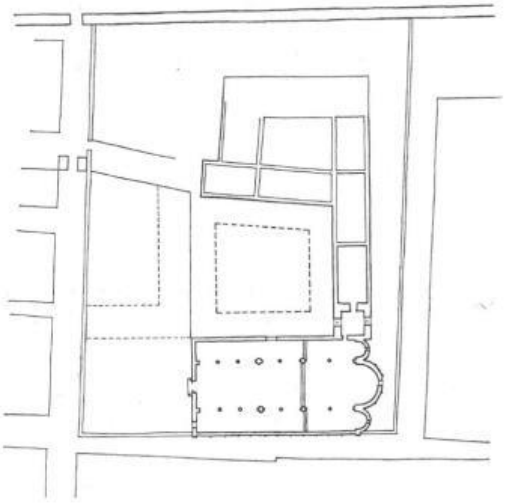
Tb. 1.

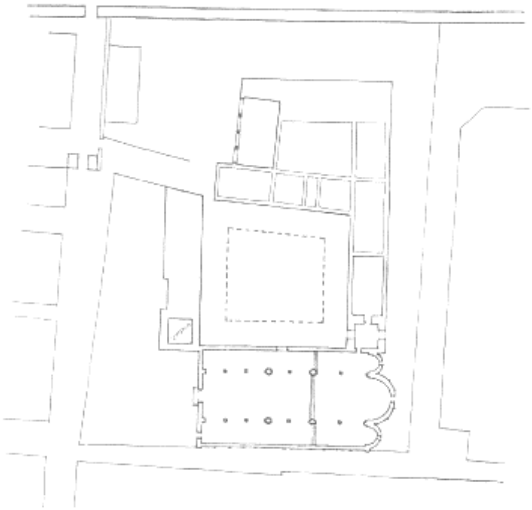
a *Odnos prostorne strukture opatije Sv. Krševana prema rasteru antičkog grada u Zadru.*

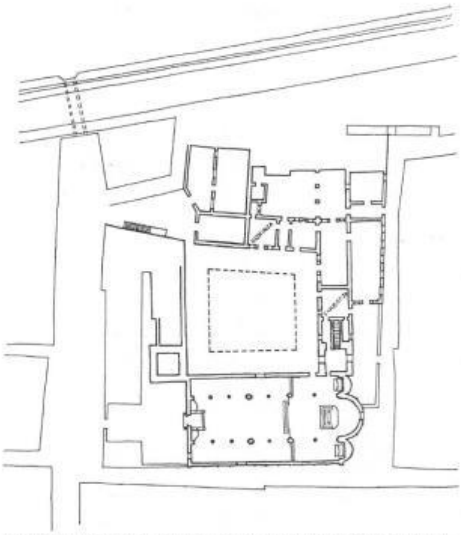
b *Pretpostavljene granice opatije Sv. Krševana u 10. i 11. st.*

c *Grafička rekonstrukcija prostorne strukture opatije Sv. Krševana u 12. i 13. st.*

d *Grafička rekonstrukcija prostorne strukture opatije Sv. Krševana u 15. i 16. st.*

e *Grafička rekonstrukcija prostorne strukture opatije Sv. Krševana u 18. st.*

Sl. 1. a.-e. Razvoj prostorne cjeline opatije Sv. Krševana (P. Vežić, 1990., str. 165., 168., 171., 174., 177.)

Tb. 2.

Sl. 1. Crkva Sv. Krševana, fragmenti liturgijskog namještaja, kraj 8. i početak 9. stoljeća (I. Josipović, I. Tomas, 2017., str. 303., sl. 11.)

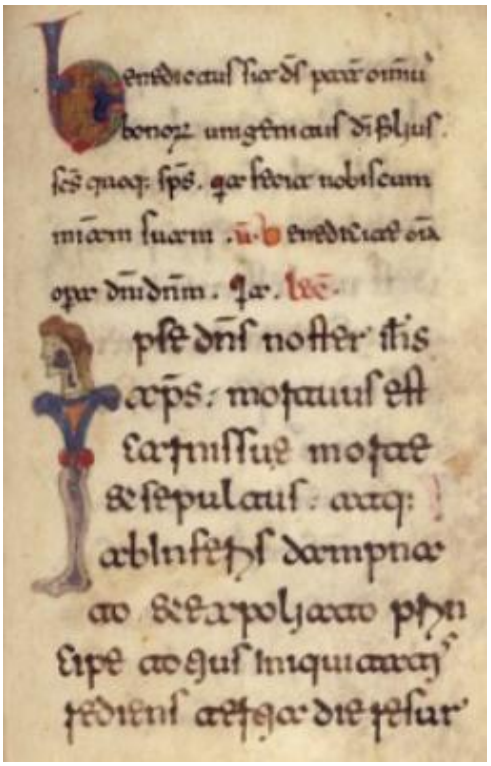
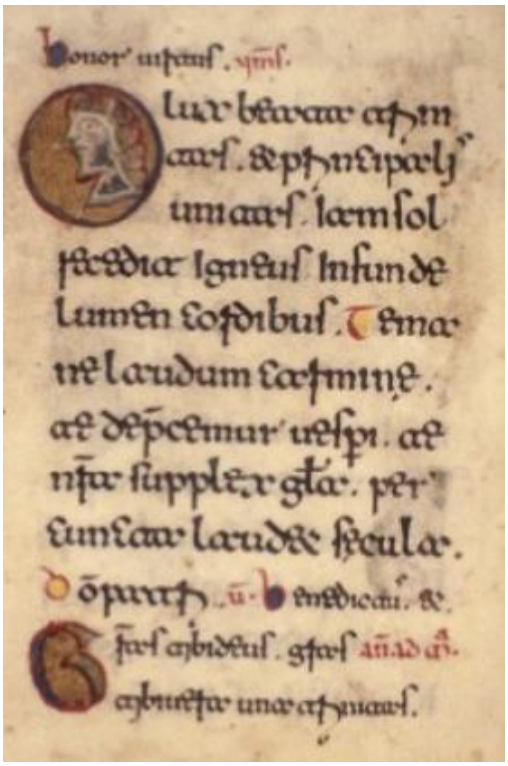
Sl. 2. Crkva Sv. Krševana, fragmenti liturgijskog namještaja, kraj 9. stoljeća (I. Josipović, I. Tomas, 2017., str. 301., sl. 6., 7.)

Tb. 3.

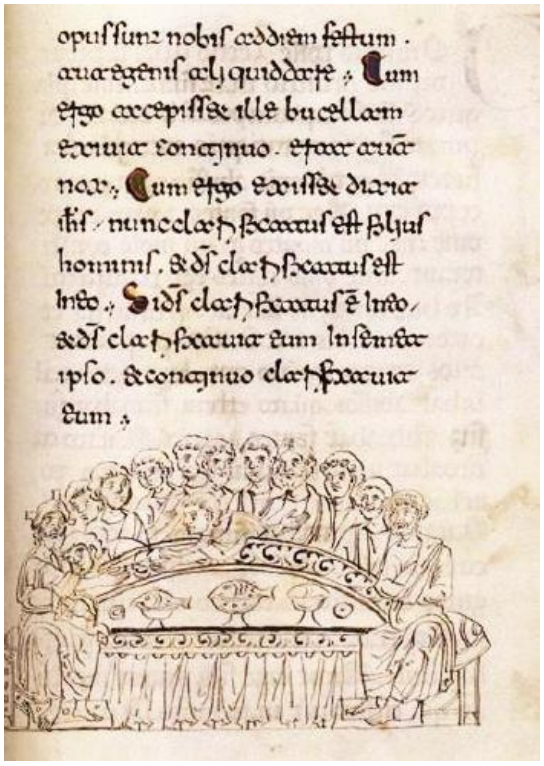

Sl. 1. Crkva Sv. Krševana, fragment pluteja oltarne ograde, prva polovina 12. stoljeća (I. Josipović, I. Tomas, 2017., str. 304., sl. 14.)

Tb. 4.

a b

Sl. 2. a.-b. Časoslov opatice Čike, folija 55 i folija 57 (https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/catalog/manuscript_2965)

a b

Sl. 2. a. Evanđelistar opatice Vekenege, folija 106 (E. Hilje, R. Tomić, str. 71., sl. 006a)

Sl. 2. b. Evanđelistar opatice Vekenege, svetački lik na foliji 138' (E. Hilje, R. Tomić, str. 72., sl. 006b)

Tb. 5.

Sl. 3. Crkva Sv. Krševana, zapadno pročelje (I. Josipović, I. Tomas, 2017., str. 305., sl. 16.)

Sl. 4. Crkva Sv. Krševana, zapadno pročelje, glavni portal (foto: E. Hilje)

Tb. 6.

a

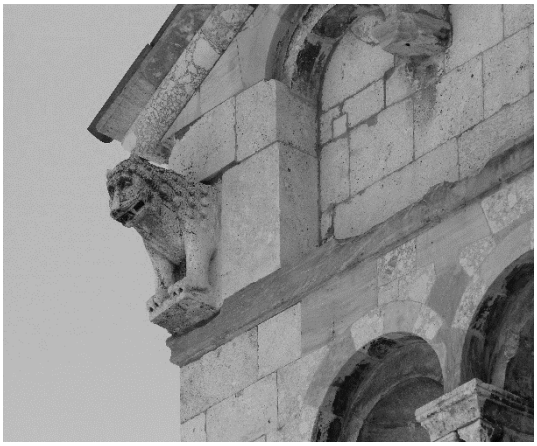

b

Sl. 1. a.-b. Crkva Sv. Krševana, zapadno pročelje, niše (foto: M. Taradi)

Tb. 7.

a b

Sl. 1. a.-b. Crkva Sv. Krševana, zapadno pročelje, skulptura lava (foto: M. Taradi)

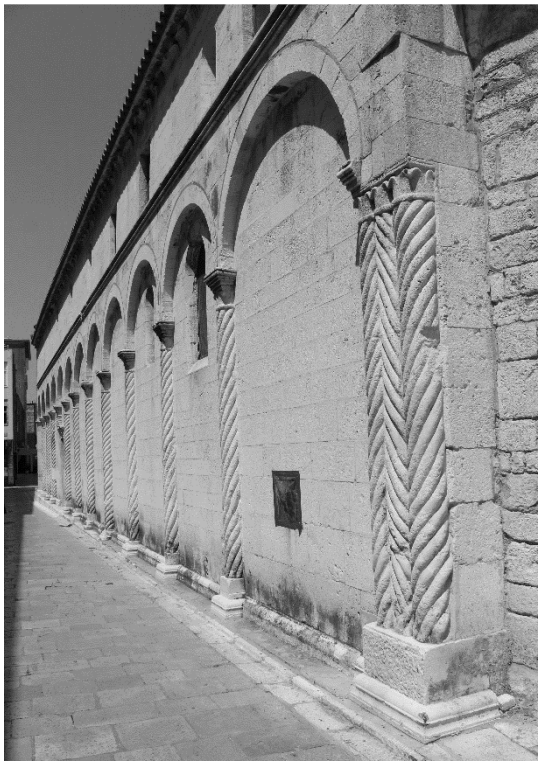
a b

Sl. 2. a.-b. Crkva Sv. Krševana, zapadno pročelje, skulptura lava (foto: M. Taradi)

Sl. 3. Crkva Sv. Krševana, zapadno pročelje, skulptura bika (foto: M. Taradi)

Tb. 8.

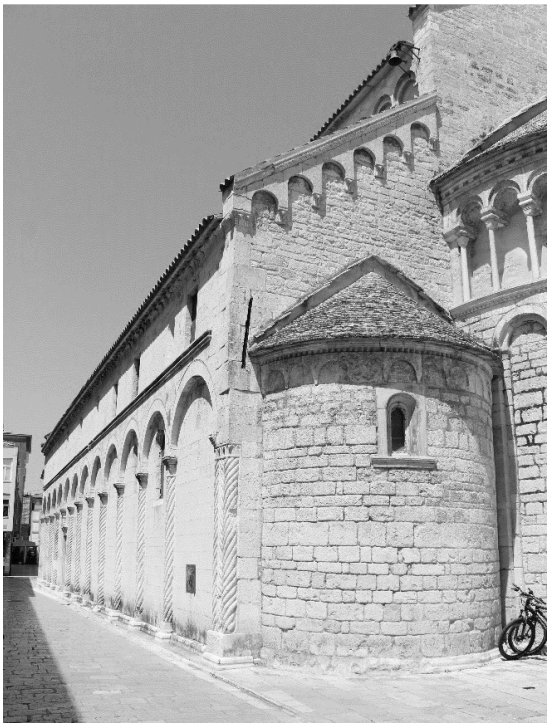
a b

Sl. 1. a.-b. Crkva Sv. Krševana, južni zid (foto: M. Taradi)

Sl. 2. Crkva Sv. Krševana, sjeverni zid (foto: M. Taradi)

Tb. 9.

a

b

c

Sl. 1. a.-c. Crkva Sv. Krševana, apside (foto: M. Taradi)

Tb. 10.

Sl. 1. Crkva Sv. Krševana, glavna apsida, polustup i vijenac visećih lukova (foto: M. Taradi)

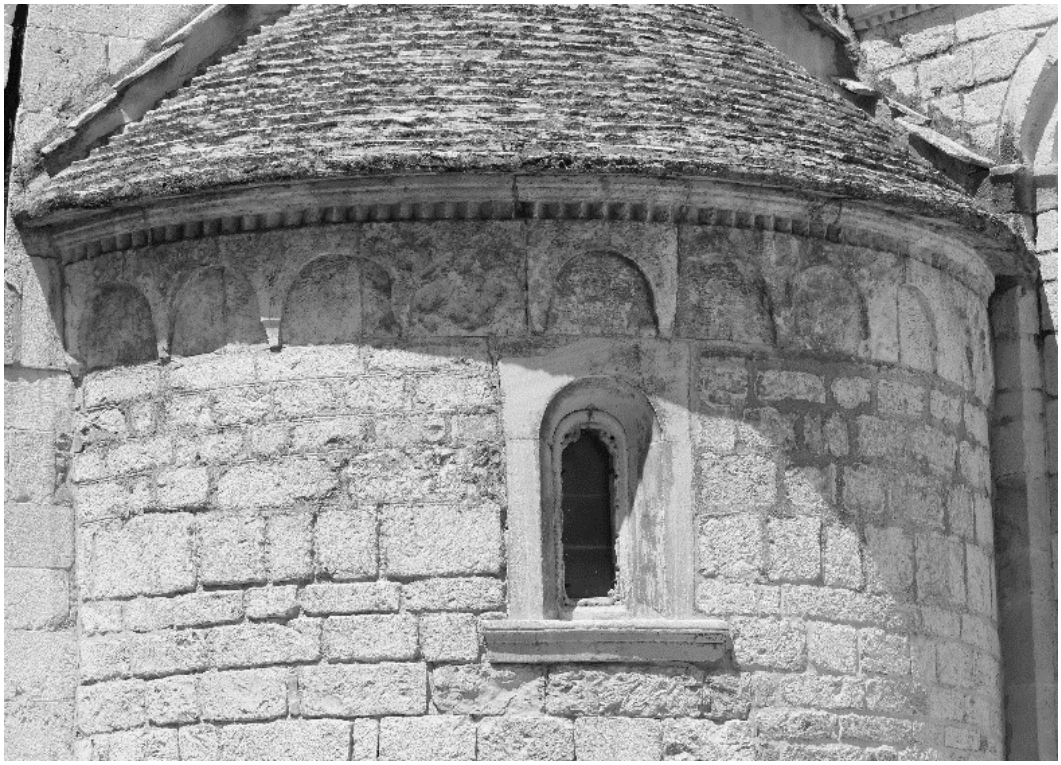
a b c

Sl. 2. a.-c. Crkva Sv. Krševana, glavna apsida, detalji (foto: M. Taradi)

Tb. 11.

Sl. 1. Crkva Sv. Krševana, glavna apsida, detalj (foto: M. Taradi)

Sl. 2. Crkva Sv. Krševana, južna apsida, izvorni polukružni otvor s fragmentima tranzene (foto: M. Taradi)

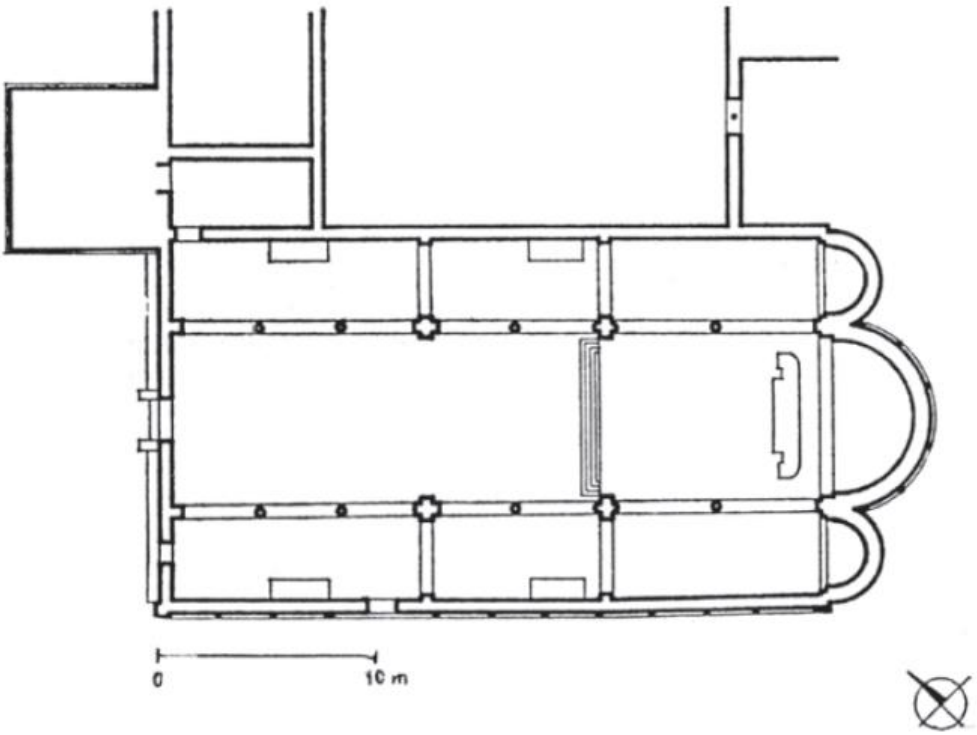
Tb. 12.

a

b

Sl. 1. a.-b. Crkva Sv. Krševana, glavna apsida, galerija (foto: M. Taradi)

Tb. 13.

Sl. 1. Crkva Sv. Krševana, tlocrt (N. Klaić, I. Petricioli, 1976., str. 255)

Sl. 2. Crkva Sv. Krševana, interijer (I. Josipović, I. Tomas, 2017., str. 307., sl. 18.)

Tb. 14.

Sl. 1. Crkva Sv. Krševana, interijer, figuralna konzola, ljudska glava (foto: M. Taradi)

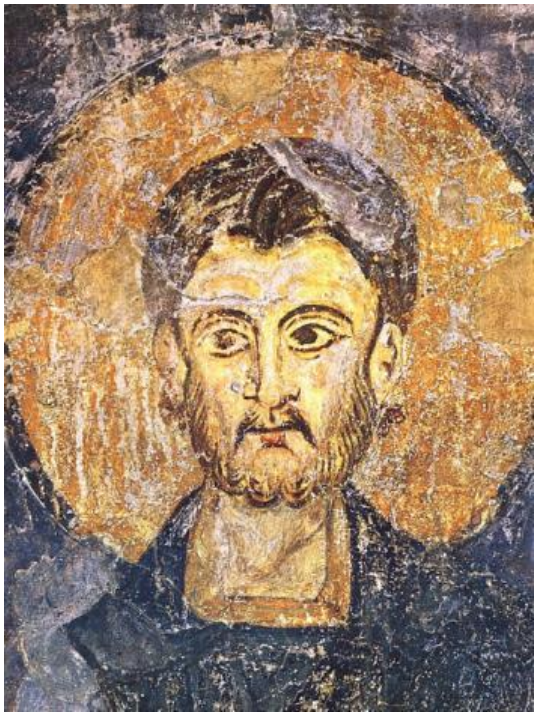

Sl. 2. Crkva Sv. Krševana, interijer, figuralna konzola, lavlja glava (foto: M. Taradi)

Tb. 15.

Sl. 1. Crkva Sv. Krševana, zidno slikarstvo, sjeverna apsida (foto: E.Hilje)

Sl. 2. Detalj sjeverne apside, Sv. Damjan (foto: E. Hilje)

Sl. 3. Crkva Sv. Krševana, zidno slikarstvo, sjeverni zid (E. Hilje, R. Tomić, 2006., str. 81., sl. 010b)

POPIS TABLI

Tb. 1. Razvoj prostorne cjeline opatije Sv. Krševana prema Pavuši Vežiću

Sl. 1. a. Opatija Sv. Krševana u odnosu na raster antičkog Zadra (P. Vežić, 1990., str. 165)

Sl. 1. b. Opatija Sv. Krševana u 10. i 11. stoljeću (P. Vežić, 1990., str. 168.)

Sl. 1. c. Opatija Sv. Krševana u 12. i 13. stoljeću (P. Vežić, 1990., str. 171.)

Sl. 1. d. Opatija Sv. Krševana u 15. i 16. stoljeću (P. Vežić, 1990., str. 174.)

Sl. 1. e. Opatija Sv. Krševana u 18. stoljeću (P. Vežić, 1990., str. 177.)

Tb. 2. Fragmenti predromaničkog liturgijskog namještaja

Sl. 1. Fragmenti liturgijskog namještaja, kraj 8. i početak 9. stoljeća (I. Josipović, I. Tomas, 2017., str. 303., sl. 11.)

Sl. 2. Fragmenti liturgijskog namještaja, kraj 9. stoljeća (I. Josipović, I. Tomas, 2017., str. 301., sl. 6., 7.)

Tb. 3. Fragmenti ranoromaničkog liturgijskog namještaja

Sl. 1. Fragment pluteja oltarne ograde, prva polovina 12. stoljeća (I. Josipović, I. Tomas, 2017., str. 304., sl. 14.)

Tb. 4. Ranoromanički rukopisi iz skriptorija Sv. Krševana

Sl. 1. a.-b. Časoslov Opatice Čike, folija 55 i folija 57 (https://medieval.bodleian.ox.ac.uk/catalog/manuscript_2965)

Sl. 2. a. Evanđelistar opatice Vekenege, folija 106 (E. Hilje, R. Tomić, str. 71., sl. 006a)

Sl. 2. b. Evanđelistar opatice Vekenege, svetački lik na foliji 138' (E. Hilje, R. Tomić, str. 72., sl. 006b)

Tb. 5. Zapadno pročelje

Sl. 1. Zapadno pročelje (I. Josipović, I. Tomas, 2017., str. 305., sl. 16.)

Sl. 2. Glavni portal (foto: E. Hilje)

Tb. 6. Detalj zapadnog pročelja

Sl. 1. a.–b. Zapadno pročelje, niše (foto: M. Taradi)

Tb. 7. Skulpture zapadnog pročelja

Sl. 1. a.-b. Skulptura lava (foto: M. Taradi)

Sl. 2. a.-b. Skulptura lava (foto: M. Taradi)

Sl. 3. Skulptura bika (foto: M. Taradi)

Tb. 8. Južni i sjeverni zid crkve

Sl. 1. a.-b. Južni zid (foto: M. Taradi)

Sl. 2. Sjeverni zid (foto: M. Taradi)

Tb. 9. Apside

Sl. 1. a.-c. Apside (foto M. Taradi)

Tb. 10. Detalji glavne apside

Sl. 1. Polustup i vijenac dvostrukih visećih lukova (foto: M. Taradi)

Sl. 2. a.-c. Detalji (foto: M. Taradi)

Tb. 11. Detalji začelja

Sl. 1. Glavna apsida, detalj (foto: M. Taradi)

Sl. 2. Južna apsida, izvorni polukružni otvor s fragmentima tranzene (foto: M. Taradi)

Tb. 12. Galerija glavne apside

Sl. 1. a.-b. Glavna apsida, galerija (foto: M. Taradi)

Tb. 13. Tlocrt i interijer crkve

Sl. 1. Crkva Sv. Krševana, tlocrt (N. Klaić, I. Petricioli, 1976., str. 255)

Sl. 2. Interijer (I. Josipović, I. Tomas, 2017., str. 307., sl. 18.)

Tb. 14. Interijer, figuralne konzole

Sl. 1. Ljudska glava (foto: M. Taradi)

Sl. 2. Lavlja glava (foto: M. Taradi)

Tb. 15. Zidno slikarstvo

Sl. 1. Sjeverna apsida (foto: E. Hilje)

Sl. 2. Detalj sjeverne apside, Sv. Damjan (foto: E. Hilje)

Sl. 3. Sjeverni zid (E. Hilje, R. Tomić, 2006., str. 81., sl. 010b)

SUMMARY

St. Chrysogonus in Zadar is one of the most notable Benedictine abbeys on the eastern Adriatic coast. It was founded in the tenth century and its abundant history extends all the way through the nineteenth century when it was abolished during the French administration after which its area was gradually modified for requirements of lyceum, gymnasium, convent school and the National Museum. The paper brings forward the culturo-historical context of the abbey with an emphasis on the will and testament of prior Andrew from Zadar, which dates from 918, where the abbey was first mentioned and a document from 986 where St. Chrysogonus is mentioned for the first time as Benedictine. The biggest emphasis is placed on the analysis of the new monastery dated to the mature Romanesque period. The paper underlines the problem of the first church and monastery that originated on the remains of emporium and because of that it had to be adapted to the older infrastructure. Documents from 986 and 1036 serve as arguments of gradual establishment of the earliest building and illustrate the connection between the church and the „old cloister“ as well as the extension of the territory of the abbey to the area of the garden „in front of St. Thomas church“. Because of the lack of archaeological research and remains, conclusions about the first church are based on its pre-Romanesque and early Romanesque sculpture. Pre-Romanesque sculpture can be divided into two periods. The paper also elaborates on two early Romanesque manuscripts made for St. Mary's church in Zadar. The present three-nave basilica, erected during the twelfth and early thirteenth century, is particularly elaborated and its architecture, frescoes and monastery located to the north of the church analysed. The most preserved data is about the cloister and its fragments of columns and marble capitals that are preserved and are currently located in the lapidarium of the National Museum.

KEY WORDS: Benedictines, St. Chrysogonus, Zadar, middle Ages, architecture, sculpture, painting